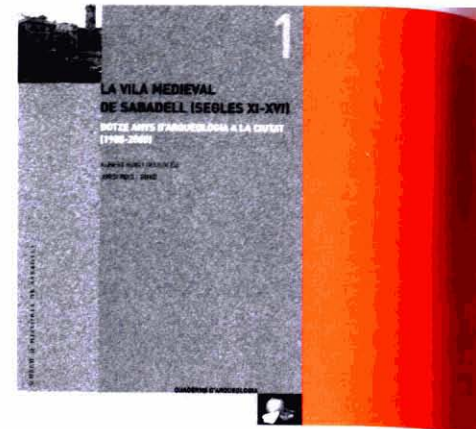

- **Ramon Marb - Castells**
Albert Roig i Deulofeu, Jordi Roig i Buxó,
La vila medieval de Sabadell (segles XI-XVI). Dotze anys d'arqueologia a la ciutat (1988-2000)
- **Albert Estrada Rus**
Jordi Torruella i Llopart, coord.,
Inventaris i catàlegs dels fons de l'administració reial i senyorial: corts del batlle de Sabadell, comarca i foranes (1347-1795)
- **Juan Comasolivas i Font, Jordi Torruella i Llopart**
Santi Torras i Tilló,
Art en documents. Presència del Renaixement i del Barroc a Sabadell
- **Merce Àlgem - Fàrat**
Pere Roca Fabregat, Joan Carles Sallas Puigdellívol,
Antoni Freixes Perich,
Can Deu, de mas a parc: història i medi
- **Josep M. Romero i Martínez**
Ana Fernández Álvarez,
Mirades sobre el cementiri de Sant Nicolau (Vallès Occidental)
- **Josep M. Benaul i Berenguer**
Montserrat Llloch i Casanovas,
El vapor Buxeda Vell (Sabadell, Vallès Occidental)
Diversos autors,
Treballs, processos i canvis a la indústria tèxtil llanera
- **Jaume Botey i Vallès**
José Ache,
"Del flamenco sin andaluces a los andaluces sin flamenco. Flamenco en Sabadell, 1867-1992". Candil: revista de flamenco
- **Ana Pérez-Muelas i López**
Xavier Domènech i Sampere, Virgínia Domínguez
i Álvarez, Mercè Renom i Pulit,
Sabadell ciutat: 125 anys
- **Martí Marin i Corbera**
José Fernando Mota Muñoz,
La República, la Guerra Civil i el primer franquisme a Sant Cugat del Vallès (1931-1941)
Simón Saura Conesa,
50 aniversario de la Hermandad Nuestra Señora Virgen de la Fuensanta: una historia de Ca n'Oriac
- **José Pérez Granados**
Xavier Domènech i Sampere,
Quan el carrer va deixar de ser seu: moviment obrer, societat civil i canvi polític. Sabadell (1966-1976)
Web de *La memòria democràtica de Sabadell:*
www.memoriademocratica.org
- **Xavier Domènech i Sampere**
Ramon Arnabat, Martí Marin (edit.),
Franquisme i transició democràtica a les terres de parla catalana. Actes del 2n Congrés de la CCEPC
- **Manuel Guerrero**
Èczema. Del textualisme a la postmodernitat, 1978-1984,
[comissariat: Ricard Mas Peinado]
- **Victor Estapé i Madinabeitia**
Benet Casablanca Domingo,
El humor en la música: broma, parodia e ironia. Un ensayo

Albert Roig i Deulofeu, Jordi Roig i Buxó,
La vila medieval de Sabadell (segles XI-XVI). Dotze anys d'arqueologia a la ciutat (1988-2000),
Sabadell: Museu d'Història de Sabadell,
2002 (Quaderns d'Arqueologia de Sabadell; 1).

Amb l'aparició d'aquest primer volum, el Museu d'Història de Sabadell enceta el que promet ésser una línia de publicacions monogràfiques que té per objectiu difondre els resultats de les recerques arqueològiques realitzades a la ciutat i al seu entorn. Ara neixen, doncs, els "Quaderns d'Arqueologia de Sabadell", una nova sèrie que acaba de provar la seva qualitat i que respon a una necessitat inajornable, si hom considera el creixent interès científic que ha adquirit l'arqueologia durant els darrers anys al conjunt de Catalunya. Ho demostra el treball que ara ens ocupa, relatiu a la pràctica recent de l'arqueologia medieval, una nova disciplina que ja pot considerar-se ben arrelada.

Bona prova d'això és el cas de Sabadell, on l'execució d'intervencions sistemàtiques en àmbit urbà ha permès als autors o a d'altres arqueòlegs dur a terme 31 excavacions o seguiments d'obres durant els anys 1988-2000, treballs que són la base empírica de la monografia que presentem. Ara, la síntesi de les dades arqueològiques recuperades és una aproximació original al període medieval de la ciutat i aporta un registre alternatiu que coincideix amb les dades docu-

mentals conegudes. Fruit d'aquestes primeres intervencions sistemàtiques, l'estudi d'una petita part de l'àrea urbana avui confirma l'origen medieval de la vila de Sabadell, i alhora aporta una nova dimensió física al coneixement de la seva evolució històrica.

Tot sembla indicar que fou durant els anys cinquanta i seixanta del segle XI quan va gestar-se la fundació d'aquest nucli, sobre una cruïlla de camins on va bastir-se una església i on va establir-se un mercat a redós seu, com ja havia observat la tradició historiogràfica. El procés fundacional sembla remuntar-se a l'any 1054, quan Guillem Bernat d'Òdena i la seva esposa Ermengarda compraren a Bernat Amat de Rubí el castell d'Arraona per 50 unces d'or, venedor a qui encomanaven en feu el mateix castell. Poc després, el lloc i el mercat de Sant Salvador de Sabadell són citats per primera vegada en un nou conveni feudal de l'any 1064, quan els Òdena encomanen el castell d'Arraona a Arbert Bernat: aleshores exceptuen el lloc de Sant Salvador en concedir al seu feudatari, entre altres rendes, la batllia i la justícia del terme castral; també li concedien un terç de les mesures i de les lleudes percebudes al mercat de Sant Salvador. Encara en obres l'any 1074, l'església de Sant Salvador fou consagrada l'any 1076 a requeriment dels Òdena pel bisbe Humbert de Barcelona, que va concedir la immunitat d'un cementiri de 30 passes al voltant, concessió que fou ampliada a 40

passes gràcies a una manipulació immediata del document de dotació i que significava una superfície aproximada d'unes 0,4 hectàrees de sagrera.

Fruit de la iniciativa dels Òdena, la fundació de l'església i del mercat de Sant Salvador coincideix amb l'apogeu del moviment de la Pau i Treva de Déu a Catalunya, quan els decrets conciliars sancionen la protecció jurídica de les sagreres o cementiris eclesiàstics. Aquesta protecció específica va ésser, en qualsevol cas, la garantia que va permetre la ràpida formació d'un nucli de cases al voltant de l'església i que fou immediatament superat per la importància creixent que va adquirir el seu gran mercat, situat fora de la sagrera: així, l'any 1101 Pere Guillem cita en el seu testament certes cases que havia comprat davant de Sant Salvador, on un segle més tard s'afirma que els Òdena havien posseït un palau; finalment, ja d'ençà de l'any 1113 hi ha referències explícites que subordinen Sant Salvador al Mercadal ("*ecclesia sancti Salvatoris ipsius Merchatalis*"), alhora que la població, en conjunt, pren el nom definitiu de Sabadell, una denominació que es va difondre arreu amb les noves mesures del seu mercat.

Entre les diverses intervencions arqueològiques realitzades a Sabadell, només algunes excavacions han aconseguit identificar, puntualment, certes estructures que poden atribuir-se amb claredat a la fase inicial de l'establiment, durant els segles XI i XII. Així, d'una banda, a la plaça de Sant Roc, dins

l'àmbit de la sagrera de Sant Salvador, han estat excavats un pou i una sitja, amb materials que s'identifiquen com deixalles domèstiques que haurien amortitzat aquestes estructures vers la fi del segle XII. També ha estat confirmada l'ocupació inicial del sector del Mercadal en una excavació realitzada al carrer de la Borriana, on una sitja que fou inutilitzada poc més tard de l'any 1185 havia perforat, prèviament, el rebliment d'un gran retall artificial practicat a terra. Aquest retall constitueix un desguàs o abocador que hom relaciona, lògicament, amb les primeres carnisseries del mercat, atesa la gran quantitat de restes de fauna amb signes d'esquarteraments que s'han recuperat al farciment de la mateixa fossa.

Les dades arqueològiques ho confirmen: el desenvolupament d'aquest enclavament a l'inici del segle XII ja ha depassat l'àmbit estricte de l'entorn de Sant Salvador i, a partir d'ara, es constitueix una vila única que aglutina l'urbanisme radial de la sagrera i l'ortogonal del Mercadal. A hores d'ara, però, les primeres edificacions d'un nou nucli urbà extens només són perceptibles per la presència habitual de petits grups de sitges, estructures subterrànies que els autors de la síntesi relacionen amb l'existència d'habitatges. Així, s'han localitzat 18 sitges en 10 de les intervencions que es distribueixen d'un extrem a l'altre de la vila medieval –inclosos els ravals–, sitges que foren cegades majoritàriament en el decurs dels segles XIII i XIV.

És durant els darrers segles de l'edat mitjana, però, quan la vila i el mercat de Sabadell coneixen el seu apogeu i quan es doten d'una sòlida muralla perimetral que devia cloure una superfície aproximada de 2,6 hectàrees, segons els autors. De fet, primitivament, la vila ja devia disposar d'una primera defensa que pot suposar-se si hom considera les referències documentals d'una "porta barrera" situada a migdia, a prop de l'antic hospital. Vers la fi del segle XIII i durant el segle XIV, però, es basteixen noves muralles, fortificacions desaparegudes que, ara, han proporcionat els resultats més notables obtinguts per la pràctica arqueològica. Així, les restes de la muralla i del seu vall o fossat s'han identificat en sis intervencions diferents, estructures que precisen l'extensió real de la vila en bona part del perímetre original. D'una banda, les excavacions realitzades al carrer de Gràcia i a les places de Sant Roc i del Dr. Robert han permès conèixer amb força detall les restes conservades als extrems meridional i ponentí. D'altra banda, s'ha trobat el flanc oriental de la muralla amb les intervencions verificades al carrer del Dr. Puig, que discorre en paral·lel al seu traçat; encara resta pendent, però, la localització dels extrems nord i nord-oest del recinte. Dotades d'un mur gruixut d'un metre aproximadament i de bestorres, amb un vall ample de 5-8 metres i 2-3 metres de fondària, aquestes muralles van cloure la vila de Sabadell fins ben

entrada l'època moderna, quan es reomple sistemàticament el fossat o quan s'inicia la demolició del mur i se'n superen els límits.

L'arqueologia de l'arquitectura i les indústries tradicionals, especialment en contextos moderns, també ocupen un lloc destacat en aquest treball de síntesi, on són objecte d'estudi diversos edificis singulars i alguns forns conservats. També s'hi analitza detalladament l'evolució de la cultura material de la vila, gràcies a les restes que s'han recuperat dels farciments de sitges, de valls i de tota mena d'estructures amortitzades, més d'hora o més tard. L'ample ventall de materials ceràmics medievals aporta tota mena d'olles i gerres o tupins, de cassoles i cossis o gibrells, de fogons i paelles o de tapadores; destacariem la proliferació de grans tapadores, potser emprades a les sitges primitives. Al repertori inicial de ceràmiques comunes aviat s'afegeix la terrissa amb vidriat, que esdevé majoritària d'ençà de la baixa edat mitjana i que aporta les primeres vaixelles de taula, amb produccions que són representades, sovint, per la presència d'exemplars excepcionals.

No hi ha dubte que amb aquests treballs arqueològics s'ha recuperat, en conjunt, una part important de la memòria perduda de la vila de Sabadell a l'edat mitjana. Protegida primer per la Pau de Déu i per la Pau del Rei o les muralles més tard, la fundació senyorial del mercat de Sabadell fou un precedent directe de les "viles

noves" o "viles franques" que proliferen d'ençà del segle XII arreu de Catalunya. Ara les noves llums que projecta aquesta fundació pionera, creada *ex novo*, converteixen Sabadell en un cas exemplar entre les viles mercat catalanes, nous centres econòmics que protagonitzen transformacions substancials i que també apareixen simultàniament al conjunt d'Europa, on encapçalen la reestructuració de la societat feudal en l'àmbit rural.

Gràcies als autors i a tothom per haver fet possible l'arqueologia urbana a Sabadell. Ara no dubtem que aquest cas ho mereixia i que és convenient potenciar el seu interès.

Ramon Martí i Castelló

Universitat Autònoma de Barcelona

Jordi Torruella i Llopart, coord.,
Inventaris i catàlegs dels fons de l'administració reial i senyorial: corts del batlle de Sabadell, comarca i foranes (1347-1795),
Sabadell: Arxiu Històric de Sabadell,
2002, 557 p. (Eines de l'Arxiu; 2).

El propassat 18 d'abril va tenir lloc al Casal Pere Quart de Sabadell la presentació del volum *Inventaris i catàlegs dels fons de l'administració reial i senyorial: corts del batlle de Sabadell, comarca i foranes (1347-1795)*, editat per l'Arxiu Històric de Sabadell dins de la col·lecció "Eines de l'Arxiu". L'acte va ser presidit per Joan Manau, tinent d'alcalde de Cultura i president del Patronat de l'Arxiu Històric de Sabadell (AHS), i va incloure un parlament introductori de Joan Comasòlivas, director de l'AHS i director de la col·lecció en la qual s'insereix el catàleg, i es va cloure amb una presentació a càrrec de l'historiador Ismael Almazán, que va destacar amb viva veu les possibilitats que el catàleg obre a la investigació històrica del Sabadell de l'Antic Règim.

El volum és fruit de la campanya d'anàlisi, classificació, ordenació, reinstal·lació i descripció dels fons jurisdiccionals locals de Sabadell i altres poblacions dipositats a l'AHS. Es tracta d'una feina realitzada en els anys 2000-2002 sota la coordinació de Jordi Torruella, tècnic de l'AHS, que és descrita amb detall al capítol dedicat a la memòria de la intervenció arxivística.

La documentació classificada abraça majoritàriament la generada per la cort del batlle de Sabadell. Al costat d'aquest dipòsit documental prioritari en volum, també es recull la documentació produïda per les corts d'altres poblacions més o menys veïnes a Sabadell, agrupades en dos blocs separats per raó de la seva dependència d'una jurisdicció senyorial baronial o de la seva dependència directa del rei. Cal remarcar que si bé el fons principal correspon, com ja he assenyalat, a la vila i terme de Sabadell, els fons corresponents a la resta de poblacions no són estrictament residuals. Cal especificar que la presència de documents de localitats com Matadepera, Gallifa, Rubí, Caldes de Montbui, Castellar, Sant Cugat, Mataró, Argentona o Cerdanyola respon, en bona mesura, a l'activitat dels notaris públics, que actuaven com a escrivans de les corts judicials i la mobilitat dels quals també incidia en els documents que redactaven.

L'objecte principal del llibre comentat és la catalogació d'un fons molt ric. Es tracta d'una documentació de naturalesa judicial que és processada d'acord amb la norma internacional general de descripció arxivística (ISAD) i que és ordenada en quatre grans blocs d'acord amb l'òrgan emissor: cort del batlle de Sabadell, corts reials foranes, corts senyorials i jurisdicció inquisitorial. Dins de cada apartat es cataloguen les diferents cùries inventariant els llibres de cort i els processos per, acte seguit, passar a desgranar el con-

tingut dels processos. Aquests darrers documents són regestats sota l'encapçalament d'un descriptor del principal motiu de la incoació del procés, que sovint és vinculat al que avui diríem tipus penal. Un apèndix final conté un utilíssim índex de conceptes que aplega aquests descriptors i ens remet als processos que el contenen. Aquesta tasca de regest mereix ser especialment destacada i fa de la catalogació arxivística una eina ineludible a partir d'ara en la història local.

El catàleg disposa d'un estudi introductori escrit per l'historiador Ismael Almazán en el qual, sempre des de l'òptica d'historiador "generalista" amb interès pels fenòmens sociològics posats de manifest per la criminalitat, s'apropa amb entusiasme a les possibilitats que forneixen els processos de les jurisdiccions locals inferiors. L'entusiasme que el contingut dels processos judicials desperta en Almazán no ens ha d'estranyar si prenem com a precedents treballs històrics que s'han construït a partir de processos criminals, com ara, per exemple, *El cavaller i l'alcovota. Un procés medieval*, transcrit i comentat per Jaume Riera i Sans a partir d'un procés del segle xv incoat a la cort del veguer de Barcelona, tot seguint l'estela dels volums publicats per Miret i Sans el 1905 i el 1906 amb el títol de *Sempre han tingut bech les oques. Aportacions per la història de les costums privades*.

El mateix prologuista avança algunes conclusions a l'anàlisi dels processos catalogats i anuncia la benignitat

del sistema judicial local vallesà. Es tracta d'una conclusió que concorda a grans trets pel que fa al resultat amb el plantejament de l'historiador del Dret Antonio M. Hespanha –que no és citat en el text i que, per principi hem de pensar que no mediatitza les conclusions– en ressaltar la dialèctica entre terror i clemència que actuava de directriu del monarca i dels seus agents judicials. Aquests darrers es convertien en actors de la justícia i mediadors de la gràcia o, el que podria ser el mateix, sempre d'acord amb l'esmentat historiador del Dret portuguès, en moderadors del rigor iuris per l'aequitas. Hespanha conclou la seva visió del dret penal a l'Antic Règim assenyalant que "*hay que saber que el secreto de la concreta eficacia del sistema penal del Antigo Régimen yacia justamente en esa 'inconsecuencia' propia del amenazar sin cumplir. De hacerse temer, amenazando; de hacerse amar, no cumpliendo*".¹

El fons que es documenta és un dels grans instruments, al costat dels protocols notariais, dels arxius patrimonials particulars i dels fons municipals, per analitzar la vida a l'Antic Règim. Això no obstant, s'ha de tenir sempre present que es tracta d'una documentació d'una naturalesa jurídica molt particular: la dimensió jurisdiccional local. Només prenent en consideració la legislació general i local, la doctrina dels juristes del dret comú o del dret català i la jurisprudència de la Reial Audiència de Barcelona podem

tancar el circuit judicial de la conflictivitat civil i criminal a l'Antic Règim.

En aquest sentit, és forçosa la referència al triomf de la concepció objectiva del dret en el curs de la baixa edat mitjana gràcies al fenomen de la recepció del *ius commune*, és a dir dret romà, canònic i feudal llobard. La recepció va auspiciar la substanciació d'un procés judicial escrit, amb audiència de les parts i verificació dels fets a través d'una fase provatòria, que anava de la prova testifical o la documental, fins a l'aplicació del turment judicial. Per treure profit al doll d'informació catalogada, caldrà tenir present la idiosincràcia del sistema judicial local anterior a l'Estat Liberal i les peculiaritats del seu procediment, estudiats, per cert, no fa gaire per Víctor Ferro en el capítol "Els drets processal i penal a Catalunya abans del Decret de Nova Planta" de l'obra coordinada pel professor Tomàs de Montagut: *Història del dret català*, Barcelona: Universitat Oberta de Catalunya, 2001.

Cal esperar que l'exemple pioner donat per l'AHS sigui seguit per altres institucions que guarden en el seu fons documentació de naturalesa judicial. Si és així, algun dia aquesta catalogació serà la base més ferma, juntament amb les altres fonts del dret, per redactar una obra general sobre el dret penal històric català tal com, recentment, ha estat publicat a Mallorca pel professor Antoni Planas Rosselló, que construeix, a partir d'una extensa casuística, una teoria general del dret penal a la Mallorca de l'Antic Règim.²

L'edició del catàleg d'un fons museístic o arxivístic és sempre un motiu de satisfacció, especialment, per dues raons correlatives. En primer lloc, perquè implica el compliment del mandat de sistematització i organització dels fons dipositats, que després del deure de salvaguarda és una de les missions principals de tota institució arxivística. En segon lloc, perquè comporta, si se'm permet l'expressió, la democratització de l'accés a la consulta dels fons per part de l'investigador que, a través del catàleg, té un coneixement directe i de primera mà de la documentació disponible. Per l'assoliment d'aquests objectius fets realitat en aquest segon volum de la col·lecció "Eines de l'Arxiu" de catàlegs de l'AHS cal felicitar l'equip de l'AHS dirigit per Joan Comasòlivas.

Albert Estrada-Rius

1 A. M. HESPANHA, *La gracia del derecho. Economía de la cultura en la edad moderna*, Madrid: Centro de Estudios Constitucionales, 1993, p. 226.

2 A. PLANAS ROSSELLÓ, *El Derecho penal histórico de Mallorca*, Palma de Mallorca: Universitat de les Illes Balears, 2001.

ART EN DOCUMENTS. PRESENCIA DEL
RENAIXEMENT I DEL BARROC A SABADELL

Santi Torras Tilló

Santi Torras Tilló,
*Art en documents. Presència
del Renaixement i del Barroc a Sabadell*,
Sabadell: Arxiu Històric de Sabadell,
2002, 246 p. (Quondam; 1).

En els darrers decennis la historiografia sabadellenca s'ha prodigat força en els camps de l'arqueologia i de la història social i econòmica contemporània. Així, tret dels historiadors clàssics de la ciutat —que en les seves obres de compendi en van fer una lectura necessàriament global, i per tant prou superficial—, l'època moderna havia trobat fins ara pocs conreadors. Si no fos pels estudis d'Esteve Canyameres i altres especialistes que en alguna ocasió s'han interessat per les poblacions vallesanes dels segles XVI i XVII, a escala local encara seríem en el desconeixement absolut dels trets fonamentals de l'època. Subsisteixen, doncs, grans buits en el coneixement de la història i societat del Sabadell preindustrial. Per tot això, la publicació del llibre d'en Santi Torras Tilló és sens dubte una molt bona notícia, ja que ens proposa una mirada prou àmplia —i profunda alhora— sobre l'art dels segles XVI, XVII i primera meitat del segle XVIII, no tan sols a l'antiga vila de Sabadell, sinó també —tot i que de manera més puntual— a altres poblacions veïnes (Sant Julià d'Altaura, Sant Quirze del Vallès, Barberà, Castellar etc.).

Si en termes d'historiografia moderna local estàvem bastant desproveïts, pel que fa a la història de l'art renaixentista i barroc de la comarca podríem dir

que gairebé no en teníem notícia, llevat del que Andreu Castells aportà en els capítols corresponents de la seva obra de síntesi *L'art sabadellenc* (1961), al qual caldria afegir alguns articles editats posteriorment en diferents publicacions i catàlegs d'exposicions, on s'analitzen de manera puntual pintures i escultures vallesanes d'aquest període.

El llibre, prologat per Marià Carbonell Buades, professor d'història de l'art modern de la Universitat Autònoma de Barcelona, és dividit en vuit capítols, precedits d'una introducció generalista i finalitzats amb un epíleg. Inclou també un extens apèndix documental, on s'ofereix la transcripció de 59 documents d'arxiu que abracen els anys 1461-1876, i es clou una breu bibliografia. Són aquests documents de l'apèndix, extrets fonamentalment del fons notarial de l'Arxiu Històric de Sabadell, el fil conductor de les matèries tractades als capítols centrals, on s'estudien els retaules renaixentistes i barrocs que hi hagué a l'interior de l'església de Sant Feliu, tots desapareguts durant les diverses vicissituds patides per la principal església parroquial de Sabadell, i tan sols coneguts lògicament des del punt de vista documental.

Si una aportació com la d'en Santi Torras es trobava a faltar dins la historiografia sabadellenca, el seu estudi va més enllà d'un retrat purament local per les relacions que s'hi dibuixen entre els artistes itinerants i l'elit local. Així, el capítol sisè sintetitza de forma molt breu la trajectòria vallesana de l'escultor

renaixentista Martí Díez de Liatzasolo, que passà per Sabadell l'any 1569, mentre que el setè recupera aspectes documentals de la vida dels Pernau, dauradors de retaules sabadellencs de l'època del barroc, desconeguts fins al dia d'avui. El darrer capítol recull de manera heterogènia diverses notícies d'arxiu referides a la pràctica de la música a la vila.

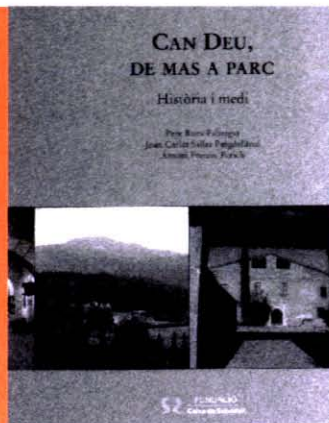
El text de l'estudi és rigorosament documentat, fruit d'una recerca d'arxiu gairebé compulsiva; però, malgrat l'erudició que traspua, la lectura és fluida i aconseguix mantenir vivament despert l'interès del lector, cosa que en els treballs científics és sempre d'agrair. De fet, ja amb anterioritat l'autor s'ha prodigat en l'estudi documental de l'art vallesà. Cal recordar aquí els articles apareguts a la revista *Arraona* (núm. 23) i *Terme* (núms. 14 i 16), on s'aporta també nombrosa documentació referida a obres i artistes de l'època del Renaixement i Barroc a les poblacions de Sabadell, Terrassa i Rubí; treballs que enllacen amb altres publicacions de l'autor com ara el recent llibre dedicat a la Llotja de Mar de Barcelona (*Mare Aureum*, Museu Marítim de Barcelona, 2001). L'interès de l'autor per la vila antiga de Sabadell té també un antecedent notable en l'exposició temporal que el Museu d'Història de la ciutat va dedicar a l'època moderna (*Sabadell, memòries d'una vila, segles XVI-XVIII*, 1998), de la qual fou comissari al costat de l'arqueòloga i historiadora Anna Vargas i Coll.

En síntesi, *Art en documents. Presència del Renaixement i del Barroc a*

Sabadell és una obra valuosa i determinant que enceta un tema complex i suggeridor. La perspectiva que ens ofereix el coneixement de la diversitat de fons de l'Arxiu Històric de Sabadell ens permet de trobar-hi a faltar referències a alguns, com per exemple els de les cùries de Sabadell i rodalia, recentment revisats i catalogats per l'Arxiu Històric de Sabadell, que de ben segur haurien pogut aportar un gran nombre d'informacions complementàries. També és cert, però, que es tracta d'un treball recent, i que des de l'època de Miquel Carreras havien estat ben oblidats i eren difícilment accessibles als investigadors. Així doncs, temps al temps. Posats a reblar el clau, cal destacar també la mancança de referències a l'hemeroteca local: els més de cent cinquanta anys de premsa local segur que haurien pogut oferir algunes informacions valuoses. Tanmateix, el fet d'haver-se centrat en les fonts originals, no ho hauriem de considerar més aviat un mèrit? Els resultats semblen confirmar-ho de totes totes.

El llibre d'en Santi Torras és, en definitiva, plenament recomanable per al públic, àdhuc per a aquell no especialista en el tema, i una felicitat manera d'inaugurar la col·lecció de monografies històriques que amb el títol de "Quondam" edita l'Arxiu Històric de Sabadell.

*Joan Comasòlivas i Font
Jordi Torruella i Llopart*

Pere Roca Fabregat, Joan Carles Sallas Puigdemívol, Antoni Freixes Perich, pròleg de Josep M. Benaül, *Can Deu, de mas a parc: història i medi*, Sabadell: Fundació Caixa de Sabadell, 2001, 270 p.

És ben coneguda la participació de la Fundació Caixa de Sabadell en activitats i programes culturals i socials realitzats per particulars o per entitats i associacions diverses. Calia, però, dedicar temps i esforços a una part de l'Obra Social pròpia: la masia de Can Deu. Aquest equipament cultural i social, adquirit per la Caixa d'Estalvis de Sabadell l'any 1964, necessitava certament una actualització. I la Fundació Caixa de Sabadell ha posat fil a l'agulla i ha revitalitzat aquest equipament amb una renovació total de l'exposició d'eines agrícoles amb el nou Museu d'Eines del Camp, inaugurat l'any 2000, renovació que afecta també el contingut de les visites i la consolidació de l'horta escolar.

Arran d'aquesta intervenció profunda en l'exposició, es va encarregar un treball de recerca sobre la masia de Can Deu. Encertadament, Josep M. Benaül, coordinador de l'edició, va voler anar més enllà d'un treball d'història. Com diu en el pròleg, va plantejar el llibre amb la intenció de donar a conèixer el passat agrícola i el present del bosc de Can Deu com a espai natural periurbà i d'oferir claus de comprensió del territori per encarrilar noves actuacions de futur en la gestió del parc. Per

assolir aquests objectius, J. M. Benaül ha comptat amb tres especialistes ben escollits que han donat cos a l'obra.

El llibre es divideix en dues parts ben diferenciades. A la primera, obra de Pere Roca i Fabregat, s'estudia la història de la masia de Can Deu des del final de l'edat mitjana fins a mitjan segle xx, quan va deixar de ser un centre de producció agrària en ser adquirida per la Caixa d'Estalvis de Sabadell. L'estudi històric se centra ben intencionadament, com destaca l'autor en el primer capítol, en la història agrària del mas, que esdevé un bon exemple de la història rural de l'entorn de Sabadell sempre desfavorida enfront a la història urbana i industrial. Aquesta inclinació en l'estudi, a més, lliga de ple amb l'orientació de Can Deu: ser un equipament educatiu centrat en l'explicació del treball pagès.

L'evolució de l'estructura dels conreus és el fil argumental que ordena tot el text. Després s'estudia qui foren els senyors de Can Deu, quines persones hi van treballar segons el seu lligam amb els propietaris: masovers, llogats, rabassaires i parcers, i, finalment, l'evolució de les formes de gestió del patrimoni, capítol molt interessant, on es resumeixen els canvis introduïts pels diferents propietaris segons les èpoques i segons les orientacions diverses que es donaren a la producció. Tots aquests canvis tenen una plasmació directa en l'edifici que, així, esdevé un testimoni arquitectònic del pas d'una masia dirigida per emfiteutes en

època baixmedieval, amb una clara dedicació a la pròpia subsistència, en un centre agrari amb uns propietaris que destinen la producció a la comercialització i la cessió de terres a parcers per al cobrament de rendes.

L'estudi de Pere Roca té la virtut de no mostrar el passat agrari com un objecte d'estudi uniforme i immutable, tal com acostumen a projectar els treballs etnogràfics i antropològics –massa sovint els únics que s'acosten a l'estudi del món rural–. També té l'encert d'assenyalar l'estreta relació de les activitats agràries amb les urbanes i industrials.

L'única mancança important que trobo, potser per la meua formació com a medievalista, i que ja va ser observada per altres persones en la presentació del llibre que es va fer a la Caixa de Sabadell el 27 de febrer, és l'estudi dels orígens del mas en època medieval: hi ha documentació del segle XIII, tot i que poca i coneguda només per mitjà de registres. Aquesta hauria estat una ocasió magnífica de poder provar de cobrir una mancança en l'estudi dels masos a Catalunya: el pas del mas medieval al mas d'època moderna, tot i que, pels indicis que tenim, poc tenen a veure les masies que coneixem avui amb els primers masos documentats als pergamins medievals.

Tal vegada també es podria demanar per què, per explicar els canvis en les formes de producció del mas, s'usen sovint termes generals i ambigus com "expansió, creixement, pressió, crisi, fase recessiva, recuperació..." sense

dotar-los de contingut: què es compta per parlar de creixement, a qui afecta la fase recessiva, què és el que s'expandeix, quin és el preu de la recuperació...

La cirereta de l'estudi històric és l'entrevista amb tres dels fills d'un dels darrers masovers de Can Deu. La incorporació de la història oral és importantíssima en un moment com l'actual, a partir del qual el coneixement de molts oficis i de molts sabers tradicionals desapareixerà. L'autor ja en remarca la importància i la fa ben explícita dedicant-hi el darrer capítol de la seva part. Caldria insistir més perquè les institucions que vetllen per la preservació del patrimoni no oblidessin aquest altre patrimoni que és el saber del treball, traspassat de generació en generació i que només es conserva de forma oral.

Finalment, una bibliografia comentada per temes és de gran ajuda i permet bé valorar la solvència dels coneixements de l'autor en el camp de la història agrària i de la història del Vallès.

La segona part del llibre té, en realitat, dues seccions temàticament ben diferenciades: "Medi natural", d'una banda, i "Creixement urbà i usos del bosc de Can Deu", d'una altra.

Pel que fa a la descripció i l'estudi del "Medi natural", el segon i tercer capítol, elaborats per Antoni Freixes i dedicats a la descripció de la geologia i la hidrologia de la zona del bosc de Can Deu, estan molt ben resolts. Si bé el llenguatge és molt tècnic i el contingut –ben rigorós– deixa poc marge a les imprecisions, l'exposició clara fa

entenedora l'explicació per a no versats en la matèria. Per contextualitzar la zona que s'estudia, l'autor descriu un marc general del Vallès i fins i tot de Catalunya, de manera que, tot i semblar en alguns moments redundant o repetitiu, queden ben definides quines són les característiques del terreny que ocupa el bosc de Can Deu i tot el nucli urbà de Sabadell.

Però, més enllà de l'estudi tècnic rigorós, hi ha una denúncia contundent de la sobreexplotació i degradació dels aqüífers per mala gestió i per ignorància. S'assenyalen, també, les dificultats per preservar-los –sobretot el del Ripoll, que és més vulnerable– i es fan propostes per a una intervenció i gestió dels aqüífers sostenible.

El quart capítol es dedica a l'estudi de la vegetació i la fauna del bosc de Can Deu. De la mà de Joan Carles Sallas, que és l'autor de la resta de capítols fins al final del llibre, coneixem la varietat d'espècies que es troben en el bosc: des de les més singulars fins a les que el caracteritzen com un bosc bàsicament de pi blanc, amb algunes zones de bosc mixt d'alzinar, amb espais ben importants de conreu encara desboscats –antics espais de conreu que avui han estat envaïts de nou pel bosc– i amb zones de bosc de ribera als torrents i als talussos del Ripoll. L'autor remarca la funció del bosc de Can Deu com a espai de transició entre les zones verdes del nord de la comarca i la ciutat i com a corredor biològic per a espècies animals i vegetals, alhora que serveix per acollir

visitants que, altrament, es dirigirien a altres zones d'interès ecològic major.

En els capítols 5 i 6, Joan Carles Sallas ens ofereix una nova lliçó d'història, aquest cop, però, d'història recent, dels darrers 40 o 50 anys. L'autor descriu molt bé el procés d'urbanització de la zona del nord de Sabadell, dins el marc dels plans d'ordenació urbanística de la ciutat en general, i l'impacte que aquest procés té en el bosc de Can Deu. Es presenta, doncs, esquemàticament, la història de tot un barri integrada en la història de la ciutat. També es descriuen els models d'ocupació del sòl –urbanitzacions, poblament difós...– i s'acaba amb l'explicació de l'amenaça de noves infraestructures viàries, com l'anomenat Quart Cinturó. Amb aquest motiu descriu breument la història de les protestes de les entitats ambientalistes en contra d'aquesta via.

El capítol 6, amb la història de Can Deu des que l'adquirí la Caixa de Sabadell, és un exemple de la història ciutadana dels darrers anys. Com un retaule, s'hi escenifiquen un munt d'activitats en les quals molts veïns de Can Deu i de Sabadell ens veiem representats: cultura, lleure, esport, religió, tradicions populars... També es fa un breu però necessari repàs a les activitats dutes a terme per l'Obra Social de la Caixa fins avui, quan ja s'ha consolidat Can Deu com un equipament singular d'educació ambiental.

En els dos darrers capítols es clou el llibre amb un balanç de l'estat actual

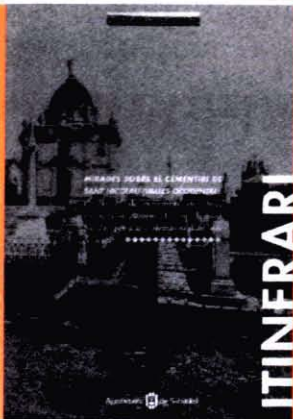
del bosc, certament degradat per l'ús i l'abús. És, en definitiva, una denúncia del que passa amb el rodal en general. L'autor avisa dels perills que corre el bosc i de la manca de protecció que ofereixen les lleis i reclama la necessitat d'una gestió adequada: amb més recerca, amb participació ciutadana i coresponsabilitat per part de l'administració i amb l'adequació als criteris de gestió actuals: sostenibilitat, permeabilitat ecològica del territori, estratègies d'abast territorial... En definitiva, deixa ben clara la importància dels espais naturals periurbans, com Can Deu o com el riu Ripoll, en el disseny de l'espai comarcal i supracomarcal.

Així, doncs, amb una edició de qualitat, la Fundació Caixa de Sabadell ens ofereix una obra ben mesurada, rigorosa i innovadora que abraça des de la història agrària de la masia de Can Deu fins a propostes d'actuació de cara a la gestió d'aquest parc periurbà. El llibre, a més, és molt oportú per posar en relleu la importància d'un espai natural i dels equipaments culturals que s'hi integren, no sempre prou valorats pels ciutadans ni per les administracions.

Pel que fa als objectius del llibre, el mateix J. M. Benaul en el pròleg diu que "més enllà de l'evocació, es tracta d'estimular la reflexió sobre el que ens ha estat llegat i sobre el que volem llegar, que és tant com pensar sobre com volem viure". Els autors, efectivament, han assolit els objectius plantejats: han aconseguit fer no solament un mate-

rial de difusió del passat rural que cal conèixer, sinó que han creat també una eina imprescindible de treball per al futur.

Mercè Argemí i Relat

Ana Fernández Álvarez, *Mirades sobre el cementiri de Sant Nicolau (Vallès Occidental)*, Sabadell: Museu d'Història de Sabadell, Ajuntament de Sabadell, 2002, 35 p. (Itinerari).

El Museu d'Història de Sabadell presenta un nou quadern de la col·lecció d'opuscles sobre el patrimoni sabadellenc. Aquestes publicacions, de caràcter gratuït, estan plantejades com a monografies temàtiques al voltant d'elements o paratges d'interès del patrimoni local. La col·lecció va iniciar-se cap el 1995 amb una clara voluntat de difusió. Aquest darrer opuscle és el vuitè i està concebut com a material de suport dels itineraris que el Museu ofereix, tant als centres educatius de la població (inclosos dins del programa *Ciutat i Escola*), com a la ciutadania en general.

L'opuscle és un extracte, simplificat, del llibre de la mateixa autora *El cementiri de Sant Nicolau*, publicat a Barcelona (Publicacions de l'Abadia de Montserrat), el 2000. Les 118 pàgines i 149 fotografies del llibre original es redueixen a 32 fulls DIN-A5, amb 35 il·lustracions en blanc i negre. El tractament gràfic de l'edició ha anat a càrrec de Vinyets Comunicació. Cal destacar, per sobre de tot, les fotografies de Joan Carles Lorenzo.

L'esquema de continguts segueix el mateix model de la publicació original. Primerament, el quadern ens proporciona les dades fonamentals sobre

el conjunt. Continua amb una introducció sobre els orígens, la història, la concepció urbanística i l'evolució de les diferents fases i ampliacions del cementiri. Per il·lustrar aquest apartat, destaca el plànol, on trobem a faltar la localització de les obres més importants que es comenten o es reproduïxen a les fotografies. Després es tracta, a mode de glossari, les diferents tipologies que ens podem trobar al llarg del recorregut pel cementiri. L'església, obra de Miquel Pascual Tintorer, presideix el conjunt i mereix un capítol en la publicació. De la mateixa forma, trobem els apartats de la fossa comuna i dels "dissidents", terme emprat per referir-se als enterraments fora de la litúrgia catòlica. Posteriorment, l'autora fa un breu recorregut pels diferents estils que segueixen els panteons i monuments funeraris de les diferents èpoques: des de l'eclecticisme o historicisme del segle XIX, al modernisme i el noucentisme, fins a arribar a les sepultures més modernes.

Són molts els arquitectes i escultors que han treballat al cementiri de Sabadell. Entre els primers destaquen: Miquel Pascual Tintorer, el mestre d'obres Francesc Renom, Juli Batllellé, Bernardí Martorell, Josep Renom, Eduard M. Balcells, Gabriel Bracons, Josep Vila Juanico, Francesc de Paula Nebot, Santiago Casulleras i, entre altres, el decorador Josep Vives. Com a escultors, cal fer esment de Rossend Prat, Enric Monjo, Camil Fàbregas, Josep Viladomat, Francesc Juventeny,

Àngel Tarrach, Joan Rebull o Josep M. Subirachs. No tots són presents en aquest extracte, limitat pel caràcter de l'edició. La riquesa del cementiri de Sabadell és tan gran i complexa que encara resten molts detalls per estudiar i aclarir, com ara l'autoria de les escultures d'alguns panteons projectats per Balcells.

Bona part de l'opuscle està dedicat a l'anàlisi de les diferents tipologies i símbols que es localitzen al llarg dels enterraments. Fernández distingeix diferents temes: la creu, Crist i les seves variants temàtiques, figures angèliques, Maria, l'Esperança i la Fe, el desconhort, els màrtirs, àmfors, cistes i sarcòfags, i obeliscs i monòlits. L'estudi se centra en la identificació (iconografia) de cadascun dels símbols que garanteixen els monuments funeraris, tot i que la interpretació (iconologia) que es fa dels elements és genèrica. Potser, la riquesa iconogràfica de panteons com el de la família Carol mereixeria una anàlisi individual.

L'autora, al seu llibre *Mirades sobre el cementiri de Sant Nicolau (Vallès Occidental)* (Sabadell: Museu d'Història de Sabadell, 2002), defineix aquest cementiri com un "negatiu fotogràfic de la ciutat dels vius; per tant, portador de tota la càrrega històrica que la ciutat posseeix". Generalment, els cementiris acostumen a ser un reflex de la història i la fesomia de les poblacions que els acullen. A Sabadell, però, Sant Nicolau vindria a ser més aviat un miratge de la ciutat del viu. La grisor

del Sabadell del final del XIX i començament del XX es contraposa a l'ostentació i la monumentalitat de la seva ciutat dels morts, en què destaquen els encàrrecs fets a prestigiosos arquitectes i escultors catalans de l'època. El cementiri de Sant Nicolau és una de les joies patrimonials de Sabadell i, alhora, un dels conjunts que requereix, urgentment, una intervenció per tal d'aturar el procés de degradació que pateixen algunes de les seves obres més destacades.

Josep M. Romero i Martínez

Montserrat Llonch i Casanovas, *El vapor Buxeda Vell (Sabadell, Vallès Occidental)*, Sabadell: Ajuntament de Sabadell, 2001 (Quaderns de Patrimoni; 6).

Diversos autors, *Treballs, processos i canvis a la indústria tèxtil llanera*, [Sabadell]: Museu Tèxtil, 2000 (Col·lecció Tèxtil; 2).

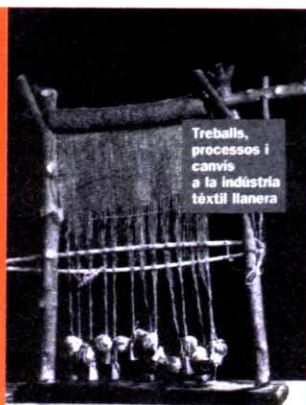
Tot i que el contingut d'aquests dos treballs és molt diferent, ambdós estan vinculats, encara que només consideri els editors, a l'anàlisi i divulgació del patrimoni de la indústria llanera sabadellenca. El primer forma part d'una col·lecció prou explícita en el títol, mentre que el segon l'edita el Museu Tèxtil –suposem que el de la Indústria Llanera–, el qual, tot i existir bàsicament en el paper, té ja un primer punt de vida real en l'exposició que avui aixopluga l'única resta del vapor Buxeda: l'antiga sala de màquines. El contingut els vincula del tot a la nostra història industrial.

Montserrat Llonch ens explica amb un ús d'abundant documentació escrita i gràfica (plànols, fotografies, etc.) la trajectòria d'un dels innombrables vapors esborrats del mapa de la ciutat. Després d'una breu contextualització de la indústria llanera, estudia en primer lloc la propietat de l'immoble, des que la casa Pujol i Buxeda va adquirir els solars al llarg de la dècada de 1850 per a construir-lo, passant per la pèrdua

de la propietat arran de la fallida de Viuda e Hijos de Miguel Buxeda el 1896, la subhasta del vapor i la constitució de La Mercantil Sabadellense, que va passar a posseir-lo i explotar-lo el 1905, i finalment la cessió, en la dècada de 1990, a la immobiliària que l'ha enderrocat i que hi ha construït els nous immobles d'habitatge.

En segon lloc, s'analiza en una seqüència cronològica l'evolució de l'edifici i els usos als quals fou destinat. Una especial referència es dedica a les màquines de vapor que proporcionen la força motriu des de 1857. Com ja hem dit, l'única part del vapor conservada correspon a la sala de màquines i a una nau adjacent, on es conserva en perfecte estat la darrera d'aquestes màquines, instal·lada vers 1908. A partir de 1914 el vapor es va electrificar. Una part de l'electricitat era fabricada amb la màquina de vapor i un convertidor per La Mercantil Sabadellense, que la venia als llogaters. Altres, en canvi, adquirien l'electricitat a la companyia subministradora. Indubtablement, les restriccions elèctriques de la postguerra van donar un nou protagonisme a l'autoproducció d'electricitat. Això i la cura que es va tenir de la màquina n'expliquen una conservació, que pot qualificar-se de miraculosa. Almenys així ho vam considerar els qui la vam veure fa una quinzena d'anys.

La darrera part de l'opuscle se centra en l'anàlisi de les empreses que van explotar el vapor. Primer, l'empresa tèxtil llanera dels Buxeda, una de les més

importants de la segona meitat del segle XIX, que finalment va fer fallida el 1896. Els liquidadors d'aquesta empresa van començar a llogar el vapor a altres industrials. Finalment, quan el vapor fou subhastat el 1905 va passar a mans d'una companyia, La Mercantil Sabadellense, que tenia com a negoci el lloguer de l'edifici i de la força motriu. Al llarg del segle hi va haver nombrosos llogaters fins que la crisi industrial dels setanta i l'envelliment de les instal·lacions portaren a l'extinció progressiva dels contractes de lloguer. Els propietaris decidiren acollir-se a les possibilitats de transformació d'ús i cedir una part del solar a la promoció immobiliària dins del marc de regulació i de planificació municipal d'aquestes transformacions. El 1997 es va aprovar el projecte d'obres, que permetia conservar la vella sala de màquines i un tros d'una nau adjacent i destinar una altra part del solar a usos públics.

Com ja hem indicat, la sala de màquines –amb la màquina Wolf com a màxima atracció– s'ha transformat en un punt museístic dedicat a l'energia, que ha de formar part del conjunt més ambiciós del Museu de la Indústria Tèxtil Llanera. El quadern compleix a bastament la funció d'analitzar la història d'una peça bàsica de la història industrial de Sabadell, ja que el text i el material gràfic resulten prou aclaridors. Amb aquest opuscle, el lector es fa una idea cabdal del significat i de l'evolució del vapor. Un tipus de lector més específic, el visitant de l'exposició del vapor

Buxeda, pot situar i entendre ben clarament les edificacions avui conservades. Sens dubte, si s'hagués conservat un tros de la nau cantonera entre els carrers de Sant Pau i de Cervantes, la capacitat d'evocació del vell vapor hauria estat més reeixida, alhora que el punt museístic hauria guanyat una mica més d'espai. El text de Montserrat Llonch m'ha fet adonar, sense que l'autora ho hagi percebut, que els Buxeda encara van participar en la fundació de La Mercantil Sabadellense. Un dels socis fundadors, Cèsar August Torras Ferreri, figura senyera de l'excursionisme català, era l'espòs de Francesca Buxeda Pujol, la primogènita i hereva de Domènec Buxeda, aquell fabricant de qui el periòdic anarquista *Los Desheredados* lloava la capacitat de dedicació a l'empresa i a qui la ciutat li va dedicar un carrer.

El segon llibre, una obra col·lectiva i d'abast molt més teòric, aplega les sis conferències d'un curs del mateix títol, celebrat al Museu d'Història el 1997. En tota obra col·lectiva és inevitable, en major o menor mesura, una certa desigualtat. Tanmateix, en aquesta hi ha una qüestió més bàsica. El curs cercava il·lustrar, com diu el títol una mica emfàtic, l'evolució històrica dels processos productius de la indústria llanera. El problema és que cap dels autors és un historiador de la tècnica tèxtil. Hi predominen enginyers industrials, sobretot docents, que es dediquen a ensenyar les tècniques actuals, però que tenen

coneixements més limitats sobre la història d'aquestes tècniques. Altres autors, dos dels quals també enginyers, han tingut o tenen experiència directa en la indústria tèxtil local.

Dos dels textos són notablement dispersos i els títols ja fan basarda per l'amplitud cronològica o per l'apel·lació a l'anecdota: "L'artesanía tèxtil des de l'antiguitat", de Joan Farell, i "Breu història i curiositats de la filatura d'estam", de Feliu Marsal. El primer ens parla de totes les activitats tèxtils des de la filatura als acabats, però amb una imprecisió cronològica notable dins de l'època preindustrial, ja que el text està farcit de referències bíbliques, refranys i cançons sense datar. Com a molt, ens il·lustra el treball manual abans de la industrialització. El segon, com ja amenaça el títol, és un anecdota incoherent, una enumeració, no exempta d'oblits, de les successives invencions de màquines de filar sense precisar mai quan van ser aplicades per primera vegada a l'estam aquí o a fora. Hi ha també valoracions sorprenents com comparar les botigues de comanda preindustrials amb el Barcelona Moda Center, l'ús del terme "Espanya" i "espanyol" per a l'època romana i una insistència a remarcar el baix preu del treball al final del XIX o la primeria del XX sense relacionar-lo amb els preus –també baixos en una perspectiva comparada– d'altres béns o factors. Hi ha també errors notables, com assegurar que la bergadana (que mai no s'ha documentat que s'apliqués a l'estam a

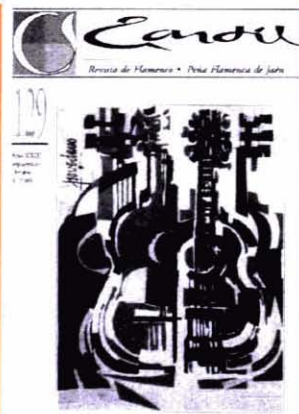
Catalunya) fos desplaçada per la selfactina, quan sabem que ho va ser per la *mule* de Crompton. Tanmateix, el més greu en un treball dedicat a la història de la filatura d'estam és que no s'expliquin els dos procediments –l'anglès i el francès– que es van imposar en el segle XIX, ja que diferien en els sistemes de pentinament, de filatura i en la matèria –tipus de llana– que transformaven. Arun Naik es dedica a la filatura de carda, però es limita a explicar els procediments actuals i només hi ha una certa visió històrica en la filatura pròpiament dita, centrada en la selfactina.

Els tres últims treballs del llibre són, sens dubte, els millors. Per damunt de tot destaca el d'Ascensió Riva, centrat en els acabats, tant dels teixits d'estam com dels de llana cardada. Tot i que es limita a l'evolució tècnica en el segle XX, és el més rigorós i alhora el més clar en l'exposició. Amb més excursions històriques, també és molt il·lustratiu i entenedor el dedicat a la tintura a càrrec de Feliu Enrich. Finalment, Jordi Marmiñà combina la descripció de les innovacions en els telers manuals i mecànics amb la seva experiència personal a la indústria, de la qual provenen les aportacions més interessants del seu treball. En canvi, crec que hi sobren els annexos.

El curs, a causa de les mancances assenyalades, aconsegueix només parcialment els seus objectius. Tanmateix, si ja es preveia la publicació es podia haver demanat als autors una certa uniformitat de criteris o bé revisar a

fons els textos. De fet, el llibre presenta alguns defectes d'edició que caldria solucionar en els futurs volums de la col·lecció. En primer lloc, en els crèdits no hi consta ni el lloc ni l'any d'edició. Segon, hi ha problemes de composició tipogràfica que dificulten la lectura d'algun dels treballs. El text d'Arun Naik hauria estat molt més llegible si hom hagués numerat o diferenciat tipogràficament amb precisió els apartats i subapartats. Finalment, en algun cas es té la impressió que manca algun fragment del text, com succeeix en el pas de la pàgina 62 a la 63 en el capítol de Jordi Marmiñà.

Josep M. Benaül i Berenguer

José ACHE, "Del flamenco sin andaluces a los andaluces sin flamenco. Flamenco en Sabadell, 1867-1992", *Candil: revista de Flamenco*, (Jaen: Peña Flamenca), Año XXIII, 129 (setembre-octubre 2000), p. 3911-3951.

"Entre mitjans del s. XIX i mitjans del XX, a Sabadell hi hagué una apreciable activitat flamenca, malgrat que fins a la massiva immigració entre els 1955-1975, la població d'origen andalús quantitativament era molt reduïda", ens explica José Ache en aquest documentat article aparegut a la revista *Candil*. L'estudi de José Ache forma part d'una investigació, de la qual es varen exposar uns primers resultats en la comunicació "Ser flamenco en Sabadell al doblar el siglo pasado. Una aproximación", presentada al III Congrés d'Història Catalano-andalusa organitzat el 1999 per la fundació Gresol Cultural i l'Ajuntament de l'Hospitalet de Llobregat.

L'autor considera el 1867 l'any de l'aparició del flamenc a Sabadell, en ocasió de la inauguració del segon teatre de la ciutat, el dels Camps d'Esbarjo. El flamenc apareixia sovint en les cançons i els balls que s'esfenificaven en aquell teatre i les cròniques de les revistes del moment –especialment *l'Eco del Vallés*– ressaltaven l'èxit de "*las malagueñas, seguidillas y otros aires*". L'afecció al flamenc degué créixer, perquè a l'entorn del 1883 consta que a Sabadell, aleshores de vint mil habitants, hi havia tres "cafès-flamencs": Cal

Borràs o *Cerveceria del Siglo*, el Cafè Soler i el Berga. Segons l'autor, tots tres foren més que cafès, foren casinos, llocs de cultura i de vida política. Sobretot el primer, pel que sembla, pròxim a la tendència liberal que havia protagonitzat Espartero. Tingué sempre una clientela interclassista i s'hi reunia tant la burgesia liberal esparterista com amplis sectors populars; fou la seu del Casino Catalán Industrial i també de la primera biblioteca popular i de les primeres classes nocturnes de Sabadell. També a Cal Borràs va néixer la primera "*sociedad taurina*" i allà mateix començaren les primeres *corridos* vinculant per sempre a Sabadell, com en altres llocs, l'afecció al flamenc amb les curses de braus. De les actuacions del flamenc a Cal Borràs destaca el nom del guitarrista Julián Arcas. Al final del segle ja eren quatre els teatres que funcionaven habitualment i, segons destaca l'autor, coexistia el flamenc amb altres formes d'expressió del cant, el teatre i el ball populars com el *género chico*, la sarsuela o altres formes que "*a partir de finals del s. XIX se significarian como catalanas*".

Però en el tombant de segle, assenyala l'autor, el flamenc va començar a tenir els seus detractors: d'una banda, el catalanisme polític conservador, que no podia acceptar el seu esperit liberal i vinculat a la classe obrera, i, d'una altra banda, paradoxalment, els sectors obreristes vinculats a l'anarquisme, pel suposat caràcter immoral o aparentment provocador de l'espectacle

"*por los meneos propios de género*". Tot i així, hi havia impulsors, entre els quals el nou cafè El Paralelo, la Fraternidad Republicana Radical –del partit Radical– o el grup local del PSOE. De manera que les companyies locals del *género chico* varen incorporar sempre peces del flamenc en els seus repertoris, que no deixà de ser mai present a la ciutat. Amb la immigració a partir dels cinquanta, el flamenc a Sabadell, com en les altres poblacions catalanes de forta immigració andalusa, tindrà una molt forta revifada: nous teatres, nous artistes –com el guitarrista Eduard Orriols, *Palmito*– i cantautors –com Juanito Valderrama, *Duquende*, o els germans Cañizares–, nous locals, el naixement de les "penyes" flamenques, de cinc a vuit espectacles per any, etc.

Tota aquesta eferescència s'estroneja abruptament, segons Ache, amb la transició democràtica, és a dir, a partir de 1979. Probablement si l'autor ho afirma deu ser veritat. Però en tot cas és contrari al que passa durant aquells anys a d'altres ciutats com l'Hospitalet, que conec prou bé, Cornellà, Santa Coloma o de Barberà, al costat mateix de Sabadell, que durant tants anys fou seu de la Fira d'Abril, amb més de tres milions de visitants, segons els organitzadors. Assenyala com a causes de la decadència el canvi de gustos i fins i tot d'hàbits socials i culturals per part de la població immigrada o que els mateixos immigrants varen donar més importància a d'altres manifestacions folklòriques, com ara

les romeries. I, de manera molt contundent, l'autor al final de l'article acusa el PSUC i de manera més explícita l'alcalde Antoni Farrés de responsables de la decadència. En parlaré a continuació.

L'autor ha fet una bona aportació a l'estudi de la història local de Sabadell en una dimensió, crec, encara poc explorada. Però al meu entendre faria falta una contextualització més ampla del flamenc en tant que expressió folklòrica. Per exemple, l'autor té raó de situar les expressions del flamenc del XIX en el context del costumisme, però no n'hi ha prou. Cal explicar les ambigüitats culturals de la societat catalana o sabadellenca d'aquell moment. Fou el moment de la renaixença econòmica, industrial i comercial, del descobriment lingüístic, de la renaixença literària, del romanticisme elevat a categoria filosòfica i d'exaltació de les identitats, de l'eclosió dels símbols i els signes i de la festa popular i del folklore. I en l'ebullició de tots aquests elements, encara poc dibuixats, hi vivia la contradicció de classe com un fet determinant. Recordem el bilingüisme, però obrerisme i republicanisme d'en Clavé o d'en Monturiol, la influència dels cabetians o la voluntat de convertir la utopia en urbanisme de l'Ildefons Cerdà, que redacta el seu projecte i les normes complementàries en castellà. Però recordem també els dubtes de Víctor Balagué i fins i tot les ambivalències d'en Valentí Almirall, un dels pares del catalanisme polític, però que es posa

contra l'exposició universal del 1888 perquè la considerava un excés burgès. I que en literatura coexistien l'Abdó Terradas, en Robreño i en Pitarra amb en Rubió i Ors i en Guimerà, el *Diario de Barcelona*, exponent de la burgesia tradicionalista i monàrquica, però des del primer número escrit en castellà, i el periodisme satíric de *L'Esquella de la Torratxa*. Durant molts anys varen coexistir el classicisme i noucentisme de *L'Avens* i el vallfagonisme o xaronisme d'*Un tros de paper* de l'Innocenci López. És allò de les "dues Catalunyes" que tan meravellosament ja fa anys ens va explicar l'Àngel Carmona.

Amb tota seguretat el flamenc del XIX fou una de tantes expressions del corrent popular d'afeccions costumistes i d'una cultura que naixia i que no havia sedimentat encara els seus trets més característics lingüístics, ideològics o polítics, com passa en tantes altres expressions culturals del XIX. Però, al meu entendre, voler anar més enllà d'aquesta simple constatació és treure les coses de lloc. Caldria, en canvi, en estudis posteriors, intentar respondre a preguntes com en quin context social naixia aquest flamenc o, per exemple, si tenia o no relació amb el món gitano d'aleshores. De fet, entre nosaltres originàriament es vinculava gitano amb *cante hondo*. Gairebé tots els gitanos amb els quals vaig viure al Camp de la Bota als seixanta eren catalanoparlants, però cantaven el *cante* en castellà i no per això deixaven de ser gitanos ni catalans.

Aquestes, o d'altres consideracions semblants, ens ajudarien a llegir amb uns ulls més desapassionats aquest fet tan enormement important per a la història actual de Catalunya. Perquè durant molts anys el flamenc a Catalunya ha exercit un paper que ha anat més enllà de l'estrictament folklòric. L'article n'és una demostració. Malgrat que a vegades sembla que l'autor vulgui ser, només, un cronista, des de les primeres ratlles explica la tesi que pretén demostrar: que el flamenc forma part també de la cultura catalana, és a dir, que no pot ser considerat expressió de la idiosincràsia o cultura andalusa. Que els que defensen això responen a models etnicistes i que "*siguiendo una parecida lógica etnicista, la presencia del flamenco en Cataluña sólo podría entenderse como algo ajeno a una eventual identidad catalana o, en todo caso, accidental, sobrevinida a la misma, o marginal a fin de cuentas. Así se ha venido planteando, en efecto, desde las posiciones ideológicas etno-nacionalistas, catalanistas en especial, que tienden a negar la virtualidad de las manifestaciones del flamenco producidas en Cataluña*".

Una tan breu ressenya com la present no és el lloc per entrar en un tema tan complex com el dels processos de formació de les identitats col·lectives. Ho esmento, però, perquè a la part final de l'escrit l'autor atribueix part de la decadència del flamenc entre la societat catalana a la voluntat de menyspreu de tot allò considerat "no-genuïna-

ment" català. És el cas que ja he citat de l'acusació als poders polítics locals. Diu l'article: "*los pronunciamientos públicos más reticentes hacia la difusión del flamenco en Sabadell han insistido en su carácter andaluz, en su vinculación a los medios de la inmigración andaluza... Esta argumentación se ha reiterado en diversos textos publicados por el Ayuntamiento de Sabadell, gobernado entre 1979 y 1999 por el PCE-PSUC [...] instancias políticas que, además de catalanistas, se autocalifican de izquierdistas*". Reitera que "*la actuación más decidida para excluir el flamenco en la vida cultural de la ciudad ha tenido por escenario las fiestas mayores de barrio...*". Ja que l'Ajuntament "*propugna un modelo de fiesta mayor abiertamente etnicista, fundamentado en la profusión de elementos festivos propios del folklore catalanista*". Va més enllà. Una altra causa de la decadència del flamenc seria la promoció social i econòmica que han assolit els joves procedents dels sectors catalanoparlants o de la "*etnicidad de matriz catalanista*" progressivament diferenciats socialment, i per tant també culturalment, dels joves dels sectors "*mayoritariamente de origen inmigrado*". Crec que aquí l'autor entra en un terreny més que perillós, que propicia l'enfrontament social identificant èxit amb català i fracàs amb immigrant i que, d'altra banda, afortunadament, de cap manera es correspon amb la realitat. Però va més enllà encara buscant les causes de la decadència. Aquesta, diu, també pot ser el resultat "*de la*

incorporació al antifranchisme, y en especial al PCE-PSUC, de núcleos de un cierto 'catolicismo progresista' que por su origen social mantendrían vínculos con el conservadurismo catalanista". Embolica que fa fort.

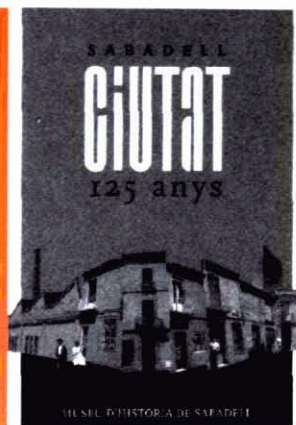
Queda clar que l'autor fa una anàlisi etnicista que, en canvi, pel conjunt de l'escrit sembla considerar inadequat. Però no és veritat o, com a mínim, no és tota la veritat. No és lícit oblidar –per exemple– la utilització que el franquisme va fer del flamenc a Catalunya. Perquè el flamenc i els toros i les *casas regionales* de Fraga varen voler ser instruments de domini cultural i polític contra la consecució de les llibertats nacionals de Catalunya. Òbviament foren provocacions de caràcter lerrouxista per dividir la població. Però no era solament això. No es tractava solament d'un problema d'etnicitat, com sembla entendre l'autor, sinó d'un problema polític, com molts andalusos i flamenquistes van entendre i que vivien com una humiliació aquella barroera utilització del seu *cante* i *baile* en contra de la terra a la qual havien vingut a viure. Sempre recordaré, com ja he citat altres cops, Pura Fernández, de Cambil, Jaén, que va morir a Bellvitge el 1997. Va arribar a Barcelona el 1948 amb 27 anys. Militant del PSUC, fou detinguda l'11 de setembre del 57 davant el monument de Rafel Casanova defensant –l'any 57– les llibertats per Catalunya. L'any 67 va patir 6 mesos de presó per comunista. Al seu poble havia estat *cantaora* de

flamenc. Aquí es va negar a tornar a cantar i ho feia només en privat. Considerava que la utilització que el franquisme feia d'allò que ella tant s'estimava, el flamenc, era una burla per Andalusia i un intent de dividir Catalunya i la classe obrera.

És un fet unànimement reconegut que el PSUC fou un element integrador i de solidificació cultural per sobre de qualsevol sospita. Que el PSUC creà consciència i xarxa d'acollida. Que van ser moltes les entitats catalanes que, de manera semblant al PSUC, varen crear consciència i xarxes. Entre aquestes entitats, en bona part, tal com també ha estat repetidament reconegut, les parròquies o aquell "*catolicismo progresista*" que no se sap ben bé per què l'autor cita com a elements d'antiflanquisme, gairebé com a sinònim d'antiandalusisme i antiintegració.

Algun dia caldria fer una reflexió del mal que han fet a les seves causes els seus més obstinats o aferrissats defensors.

Jaume Botey i Vallès

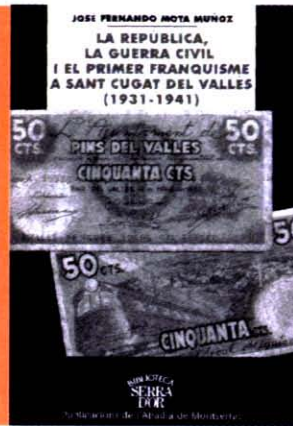

Xavier Domènech i Sampere, Virginia Domínguez i Álvarez, Mercè Renom i Pulit, *Sabadell ciutat: 125 anys*, Sabadell: Museu d'Història de Sabadell, 2002.

UN TOMB PER LA HISTÒRIA SABADELL

El catàleg publicat pel Museu d'Història de Sabadell titulat *Sabadell ciutat: 125 anys*, el mateix títol que du l'exposició realitzada amb motiu de l'aniversari de la ciutat, permet l'acostament a la història econòmica, social i política de la nostra ciutat. Estructurat en cinc parts: "La vila que esdevé ciutat", "La ciutat fàbrica", "La ciutat democràtica", "La ciutat esquarterada" i "Refent la ciutat"; recorre a grans trets els diferents processos històrics pels quals ha passat Sabadell des del 1877, any en què assoleix el títol de ciutat fins a la difícil reconstrucció postfranquista. Cada un dels grans temes s'introdueix amb una cita i és il·lustrat amb dades, mapes i fotografies que complementen la lectura.

Sabadell ciutat: 125 anys descriu el creixement territorial i demogràfic de l'antiga vila que condueix a l'especulació urbanística i a l'ús de mecanismes per provar de cohesionar els barris. També posa de manifest la importància de la indústria a la nostra ciutat: com ha influït en el paisatge arquitectònic sabadellenc, les llargues jornades laborals que portaren a l'organització obrera –una de les més destacades del país– representant tan sols una part de la

riquesa associativa de Sabadell i, també, l'aparició de noves institucions que facilitaven el funcionament industrial. Els avenços democràtics aconseguits amb la primera i segona repúbliques van ser de gran importància en una ciutat amb una marcada tendència d'esquerres, però la dictadura franquista no trigaria a posar pals a les rodes a aquestes iniciatives culturals i polítiques. *Corrandes d'exili*, de Pere Quart, obre el capítol dedicat a l'episodi més fosc de la història de Sabadell: el franquisme. Aquesta etapa és descrita molt breument, però n'hi ha prou per fer-se una idea del que va significar la brutal repressió franquista en una ciutat amb una tradició associativa tan important.

El catàleg d'objectes i documents tanca el llibre amb un petit recull que va de finals del segle XIX fins l'any 1979.

És una lectura molt amena, que ressegueix la memòria històrica de la nostra ciutat, Sabadell. Una exposició recomanable a tots els nostàlgics del passat, interessats pel present i preocupats pel futur.

Ana Pérez-Muelas López

José Fernando Mota Muñoz, *La República, la Guerra Civil i el primer franquisme a Sant Cugat del Vallès (1931-1941)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Ajuntament de Sant Cugat del Vallès, 2001, 367 p.

Des de mitjan anys vuitanta a primers dels noranta, i com a conseqüència de la commemoració del 50è aniversari de la Guerra Civil (1986-1989), vàrem poder assistir a un veritable salt endavant en la recerca sobre la Segona República i la mateixa Guerra Civil a Catalunya. Aprofitant l'efemèride i l'interès que despertà en ajuntaments i diputacions, bona part de les monografies resultants foren publicades. En una situació sense precedents, al costat de llibres de memòries i d'aportacions noves sobre partits, sindicats i personatges destacats del període 1931-1939, el gruix d'aquestes monografies eren estudis locals. Al Vallès la producció fou especialment fructífera, tant d'estudis sobre tot el període o sobre només una part, com d'amplis capítols dins d'obres d'àmbit més general. Per ordre alfabètic, hi hagué publicacions a: Cerdanyola del Vallès (1991 i 1993), la Garriga (1986), Granollers (1989-90), Montcada i Reixac (1990), Ripollet (1987), Rubí (1990 i 1991), Sabadell (1981, 1982 i 1986) i Terrassa (1987 i 1991). Aquest esforç d'història local, que malgrat la qualitat desigual de les produccions oferia visions prou interessants i matisades sobre força dels tòpics que la mateixa guerra i el

posterior franquisme havien cristal·litzat, no es va veure prou incorporat a les visions més generals que s'estaven elaborant en el mateix moment. Les obres escrites en clau "catalana" continuaren essent extraordinàriament barcelonocentristes. Les enormes possibilitats desvetllades per aquest coneixement sobre el terreny de la múltiple realitat restaren –i resten avui– per aprofitar en una necessària actualització de les obres de síntesi i de divulgació.

De Sant Cugat del Vallès –una de les poblacions vallesanes que havia quedat al marge d'aquella autèntica allau– ens arriba ara una molt sòlida monografia que, com les millors d'aquell període, no es limita a omplir un buit en la història de la població sinó que aporta perspectives molt interessants sobre les dinàmiques polítiques catalanes del moment. El treball realitzat per J. F. Mota resulta exhaustiu tant en termes temàtics com de d'anàlisi política per al període de República i Guerra Civil, i utilitza el 1939-41 com a epíleg més que no com un estudi pròpiament dit del "primer franquisme". El buidatge de materials d'arxiu i de premsa de l'època, com també la realització d'entrevistes, configuren un treball exemplar que no solament resulta interessant per als santcugatencs i les santcugatenques. No per casualitat l'obra va merèixer el IV Premi Gausac (1997).

L'autor fa en el primer capítol una foto fixa del Sant Cugat econòmic, social i polític dels anys trenta, que ens permet en el segon (República) i en el tercer

(Guerra) resseguir les dinàmiques polítiques. És a dir, ens permet, sense necessitat de conèixer aquell desaparegut Sant Cugat fonamentalment rural, entendre quins lligams s'establien entre la defensa dels interessos grupals de propietaris, rabassaires, jornalers, etc. i les seves actituds polítiques. El quadre final –completat amb un apartat sobre la immediata postguerra– facilita una visió matisada de la vida política santcugatencs no regida per abstraccions ideològiques –com de vegades sembla que se'ns vol explicar la molt polititzada Catalunya dels anys trenta–, sinó per opcions preses davant de conflictes que tenien maneres diverses d'enfocar-se. No hi ha en les valoracions de l'autor la mena de sancions morals –favorables o desfavorables– a què tant se'ns ha acostumat a l'hora d'explicar-nos un període que encara avui traça una divisòria ideològica entre bona part de la població catalana, amb independència que visqués o no el conflicte de 1936-39. D'una forma exquisidament professional J. F. Mota traça la versió *santcugatencs* de conflictes que solcaren la geografia catalana, mostrant les similituds i les particularitats: sobre el conflicte rabassaire, el significat del control del poder local, les dificultats de l'estret marge financer amb què es movia la gestió municipal, el significat concret del mot "revolució" associat a la conjuntura bèl·lica, els fets de maig de 1937, etc. Es poden compartir o no els punts de vista que l'autor expressa en cada presentació de cas, però resulta completament irreprotxable la seva voluntat de donar per-

fils racionals a un període del qual hem heretat tants i tants prejudicis.

Des de Sabadell hauriem d'estar atents a les possibilitats que ofereix aquesta monografia per molts motius. Sant Cugat és, com Sabadell, un feu del republicanisme federal i els federals santcugatencs consulten sovint l'estratègia que cal seguir amb els homes del Círcol Republicà Federal, en el que pot interpretar-se com una certa dependència fraterna. Igualment podem apreciar una comarca política vertebrada pel binomi republicanisme federal - moviment rabassaire, més que no per la imatge urbanita del binomi Esquerra Republicana de Catalunya - Confederació Nacional del Treball. Es fa visible, així, a Sant Cugat, el Vallès Occidental més rural, el que ha quedat amagat darrere de les industrials Sabadell i Terrassa, el que dominava a Cerdanyola, Ripollet i Rubí i que fins i tot era present a les dues *capitals* de la comarca a *barris* vells i nous com la Creu Alta o Gràcia. La presència d'àmplies bases més o menys pagueses a la comarca per a un republicanisme federal, que empeltarà en aquest període amb el nou referent d'ERC, matisa de forma molt notable la imatge més egaro-sabadellenca d'un republicanisme captiu del vot de la militància sindical confederal. Aquest vot fou, sens dubte, bàsic pel pes en el conjunt de les dues ciutats. Però aquest suport rural a ERC –fos o no per la via del vell federalisme com a Sant Cugat– relativitza certes simplificacions sobre una imatge de la Catalunya Autònoma excessivament

urbana i anarcosindicalista, i, no cal dir-ho, *barcelonina*. L'estudi del vell republicanisme federal en el primer terç del segle xx –per molts motius– continua essent un tema pendent, no solament a Sabadell.

Finalment, i no sense abans felicitar l'autor, un retret o, potser millor, una insatisfacció, nascuda precisament de les aportacions que el llibre fa. Tancat el 1997, el treball de J. F. Mota –que no ha pogut convertir-se en historiador professional d'aleshores ençà– no ha inclòs un treball sistemàtic de comparació amb la bibliografia comarcal disponible. Si bé les obres més amunt citades han estat consultades per l'autor en el cas de les corresponents a Sabadell i Terrassa, no ha estat així en els altres casos ni en el de monografies d'altres districtes rurals –disponibles per a Vilafranca del Penedès o Vic, per exemple–. Tampoc la producció –cal reconèixer que molt més modesta– posterior a 1997 no ha pogut ser introduïda per l'autor en la revisió per a la publicació. No és fàcil fer recerca mentre es treballa en una altra cosa i no és fàcil engagar l'esforç necessari per a l'ampliació que des d'aquí li reclamo –reconec que de forma impertinent, abusant de la confiança mútua–. Però no em sé estar de dir-ho: aquest llibre sobre Sant Cugat podria ser la base d'una bona tesi doctoral sobre el desaparegut Vallès Occidental rural dels anys trenta. Si el treball quotidià de l'autor no li ho permetés, algú més s'hi animaria?

Martí Marín i Corbera

Simón Saura Conesa,
50 aniversario de la Hermandad Nuestra Señora Virgen de la Fuensanta: una historia de Ca n'Oriac,
 Sabadell: Hermandad Nuestra Señora Virgen de la Fuensanta, 2002, 78 p.

No és una casualitat que en els darrers deu anys hagin anat proliferant les celebracions de 25è i 50è aniversari de moltes entitats tant a la nostra ciutat com en el conjunt espanyol. La destrucció brutal d'entitats que es produí després de la Guerra Civil obligà a refer completament el teixit associatiu amb posterioritat. Així, les que ara compleixen 25 anys varen néixer de la mobilització vers la democràcia o dels seus primers anys. Les que en compleixen 50, en canvi, són les pioneres d'una recuperació ciutadana lenta però constant. La Hermandad Nuestra Señora Virgen de la Fuensanta pertany a aquest grup reduït de deganes; amb una particularitat que ara el llibre de Simón Saura ens recorda —o ens explica, segons l'edat del lector—: no fou obra dels sabadellencs derrotats en la seva tasca de recuperació sinó d'immigrants murcians d'aquells que arribaren, sovint amb la mateixa pols de la derrota, en la postguerra.

Aquesta mena de llibres s'inscriuen en una de les millors tradicions de les entitats consolidades: donar a conèixer als ciutadans actuals —i esperar que també als de les futures generacions— quina ha estat la seva trajectòria i la seva influència en la vida de

la col·lectivitat. En el cas concret que ens ocupa, l'obra és una mena de continuació de la que es publicà el 1977 commemorant el vint-i-cinquè aniversari amb un caràcter clarament testimonial, car estava escrita pels mateixos protagonistes.¹

El text fa una repassada —breu— a una entitat civico-religiosa que jugà un paper d'importància gens de menystenir al barri de Ca n'Oriac, sobretot en els difícils anys del franquisme consolidat. La tesi que vertebrava el llibre és que la Hermandad fou d'entrada el pal de paller d'una immigració que era majoritàriament murciana fins a mitjan anys cinquanta, jugant un paper gairebé de refugi davant d'una realitat opressiva i relativament hostil com la que trobaren en arribar.² Aquesta entitat, nascuda murciana i que volia representar una immigració concentrada en guetos suburbials en arribar a Sabadell, a poc a poc i amb el seu esforç, s'alçà a pols fins a convertir-se en un punt de referència civico-cultural al barri i al conjunt de la zona nord de la ciutat. Punt de referència que arribaria a aglutinar, gràcies a les seves activitats, el conjunt dels seus habitants, vinguessin d'allà on vinguessin.

L'obra s'estructura en tres parts clarament diferenciades i de pes desigual en el conjunt. La primera (p. 8-16) conté salutacions diverses i hi ha poca cosa per dir-ne, fora que resulta sorprenent que ocupi un espai tan llarg en un llibre de dimensions reduïdes. Sobretot perquè és una mostra d'unes vincula-

cions institucionals i confessionals molt àmplies (un alcalde, dos presidents de comunitat autònoma, un bisbe, un arquebisbe, etc.), de les quals, inexplicablement, només l'Ajuntament de Sabadell ha col·laborat en les despeses d'edició... La tercera és un apèndix interessant (p. 65-78) que inclou —a més de la traducció al català— una llista exhaustiva dels articles dedicats a Ca n'Oriac per Sabadell i el seu successor *Diario de Sabadell*, esforç que agrairan tots els qui vulguin acostar-se a la història del barri. Però hi trobem a faltar una bibliografia on apareguin els llibres que cita i alguna mostra dels articles de la revista *Can Oriach*, molt més representativa del barri que no pas un diari que fou de la Falange i que —com es veu a la llista— només prestà atenció al barri dels anys vuitanta ençà.

La segona part és, tanmateix, el gruix del llibre en si: "50 años de romería" (p. 17-63). L'autor promet en el subtítol *Una historia de Ca n'Oriac*, i efectivament fa un recorregut per la història del barri que prova de vertebrar a partir de la història de l'entitat i, especialment —en això no enganya pas— de la romeria. La intenció és molt d'agrair, perquè un lector no gaire interessat en l'Hermandad en sí però sí en el barri hi pot trobar un seguit de dades, de documents i de fotografies que ajuden a entendre la seva història. El problema és que en un barri tan canviant i complex com Ca n'Oriac això és molt difícil en tan poc espai,³ de manera que l'au-

tor ha d'alternar la crònica i la interpretació en un difícil equilibri.

De la crònica i la interpretació del paper de l'entitat se'n surt molt bé. Queda clarament reflectit el paper de l'entitat com a organitzadora d'unes manifestacions que, religioses en el seu origen, esdevenen més aviat una forma d'afirmació etnicista de la murcianitat. Per reforçar l'argument, a més de les descripcions dels actes i d'aturades coloristes en detalls de les romeries, l'autor no deixa d'incloure referències a una altra entitat creada amb posterioritat a Ca n'Oriac i que es reivindica explícitament murciana com és Murcia en el Vallés (p. 54-56 i 60).

Tal vegada, però, aquest reforçament del caràcter "ètnic" de l'entitat acaba essent una mica excessiu, ja que això el porta a donar menys espai a altres activitats de l'Hermandad que no són específiques de Múrcia: seccions com les *Damas*, la *Mútua*, *Cornetas y Tambores*, *Balonmano*, etc. –tal com apareixen en el llibre de 1977– tenen aquí molt poc espai. Un exemple –sentimental, perquè el que signa aquestes ratlles hi ha jugat molts anys– és el de l'handbol. Un club d'aquest esport va néixer de l'entitat en els anys cinquanta i va desaparèixer en els vuitanta, després de viure alguns moments afortunats, esportivament parlant. Només hi ha una referència a l'handbol en els dos paràgrafs en els quals l'autor tracta el tema de les seccions (p. 25) i ni una sola fotografia. Com que l'Hermandad fou "mare" de part del teixit associatiu del

barri, hauria estat una bona forma de reflectir-ho: bona part dels jugadors i jugadores més joves del club –i algun entrenador o entrenadora– foren bàsics en el nou club Pau Casals fundat a l'escola pública del mateix nom i que encara avui existeix. D'altres passaren a altres clubs sabadellencs i no. Òbviament la secció d'handbol fou un espai d'integració cívica, car en formaren part persones de tota procedència: nascuts a Múrcia, a Andalusia, Extremadura, Catalunya –i no solament fills d'immigrants–, etc.

No vull dir, en absolut, que l'autor menystingui la importància de l'entitat: al contrari, no deixa d'afirmar-la en tot moment. El problema és que l'explica poc pel fet que sacrifica la major part de l'espai a la romeria. El mateix passa amb algunes reflexions dels autors del llibre de 1977 sobre la convivència al barri, l'urbanisme, les relacions amb l'Ajuntament de la dictadura, etc., que Saura aprofita poc. De fet, els autors de 1977 foren molt crítics amb la seva pròpia realitat i es queixaren de la manca d'articulació comunitària al barri i, per contrast, l'autor de 2002 sembla haver endolcit una mica aquesta imatge més problemàtica. Així, per exemple parlant del creixement demogràfic de Ca n'Oriac no s'estaven de dir que era un problema per a ells, no per als "del centre":

"Esta marcha en el número de habitantes para un barrio de nueva creación no permitió, y no permite aún, que se cree un aire de rasgos comunes que

*marquen y encaucen la convivencia. La afluencia es demasiado rápida para que un carácter se vaya acomodando a otro. Este hecho dificulta la creación de una comunidad que, ante las necesidades y problemas, afronte las soluciones de forma comunitaria."*⁴ Aquestes consideracions ens porten directament a la crònica i a la interpretació que l'autor fa del barri. Perquè a força de ressaltar la unió interna i el fet que els problemes semblen venir tots de fora⁵ acaba apareixent un barri homogeni de començament a final (1952-2002) i això és exagerat. A Ca n'Oriac tothom hi arriba essent de condició humil i immigrant entre els anys quaranta i setanta, però d'aleshores ençà les noves construccions hi porten persones de més capacitat adquisitiva –força de catalans catalanoparlants–, mentre en paral·lel es pot apreciar que una part dels immigrants humils ho han deixat de ser: el barri no tan sols ha canviat urbanísticament sinó socialment, en sentit ampli, i s'hi han produït diferències econòmiques internes que són evidents. Les úniques diferències que cal tenir en compte per explicar Ca n'Oriac dins de Sabadell no són les "ètniques".

Per això és una llàstima que no hi hagi hagut la possibilitat de més espai per explicar les coses amb més calma. L'autor reflecteix aquí i allà aquests canvis de manera telegràfica: la conversió del "barri murcià" en "andalús" (p. 38), les millores urbanístiques (p. 59), la multiplicació de les associacions (p. 59-60). Però no té temps d'aturar-se enlloc:

ni una taula de dades sobre l'origen dels habitants per lloc de naixement i període –que trencaria el mite d'un barri on no hi ha catalans d'origen, car està comprovat que ja als cinquanta n'hi havia de vinguts de Lleida i de la Barcelona rural–, ni explicar quan i com es varen fer les millores urbanístiques, ni poder analitzar quina mena d'associacions són les actualment rellevants dins del llistat que ofereix, ni per què José María Abellán –president honorari– diu que aquells temps fundacionals tenien algunes coses millors –no totes, és clar– que els temps actuals (p. 15), etc.⁶

Cal una darrera observació sobre aquesta part que és el moll de l'os del llibre: Franco no hi surt, ni tan sols se n'esmenta el nom. Tampoc la paraula franquisme, ni dues ratlles sobre el que era. No és que l'autor ho vulgui ignorar. És una qüestió generacional. Saura ha donat per descomptat que tothom sap quin règim polític hi havia abans de la democràcia actual i per què les autoritats d'aleshores tractaven tan malament els immigrants: unes autoritats imposades que no representaven –ni de broma– una ciutadania autòctona que era majoritàriament republicana i d'esquerres i que no podia expressar-se gens ni mica al començament, igual que els immigrants. La majoria dels sabadellencs d'avui no poden tenir-ho gaire clar si no és que ho han estudiat amb un cert detall, i això no passa gaire sovint. I d'aquí a deu anys pot ser que sigui encara més greu, i això que

l'autor ha considerat una obvietat que no calia aclarir portarà a conclusions errònies com ara que tots els sabadellencs autòctons de 1952 –excepte uns pocs catequistes i un alcalde (Marcet) que repartia subvencions de tant en tant– eren unes persones cruels que en el millor dels casos ignoraven els immigrants. Iestic segur que no és això el que l'autor vol que pensin, de cap manera...

Martí Marín i Corbera

1 Gregorio BELMONTE [et. al.], *xxv años de historia a través de la Hermandad Virgen de la Fuensanta, Sabadell*, Sabadell: Gráficas Avenida, 1977.

2 Sobre aquest fenomen, vegeu Claudi ESTEVA, *Estado, etnicidad y biculturalismo*, Barcelona: Península, 1982, i el llibre –més recent– de Manuel DELGADO, *Diversitat i integració. Lògica i dinàmica de les identitats a Catalunya*, Barcelona: Empúries, 1998, especialment el capítol 3r, "Els miratges de la identitat", p. 45-86.

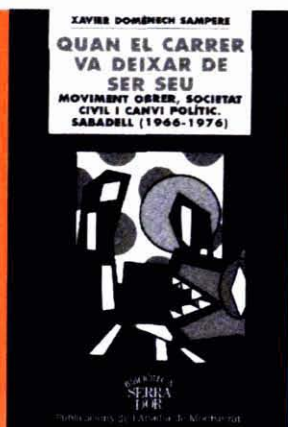
3 Vegeu Gregorio BELMONTE, *op. cit.*, p. 17-19.

4 *Ibidem*, per exemple resulta molt interessant aquesta reflexió dels autors a propòsit del creixement de Ca n'Oriac, p. 27-28.

5 Saura comptabilitza un problema genèric de convivència amb els sabadellencs "autòctons" quan parla a la pàgina 20 de "*lo hostil del ambiente social*",

amb el Bisbat de Barcelona després del Concili Vaticà II (p. 43-44), amb l'Ajuntament franquista en diverses ocasions –lògicament–, amb l'Ajuntament d'Iniciativa els anys 1995-96 (p. 55), però cap referència a problemes interns del barri dels quals sí que parlava el llibre dels vint-i-cinc anys. Vegeu la nota anterior.

6 Aquestes mateixes declaracions em féu a mi en una entrevista gravada el 10 de maig del 2000. Hauria valgut la pena de tenir-les en compte car és un dels socis fundadors supervivents.

Xavier Domènech i Sampere,
Quan el carrer va deixar de ser seu: moviment obrer, societat civil i canvi polític. Sabadell (1966-1976),
Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002, 390 p.

El canvi polític al nostre país, el que es coneix com a "transició" de la dictadura a la democràcia, no començà amb la mort de Franco, ni vingué dins un *Seiscientos*, ni amb una rosa a la mà, com escriuen els seus cronistes i bona part dels seus historiadors. Els orígens s'han de cercar molt abans, a la lenta però creixent agitació de la classe obrera espanyola, el ressorgiment d'organitzacions polítiques i l'avenç d'una nova cultura progressista que aconseguí canviar radicalment l'equilibri de forces en el si de la societat civil catalana i espanyola. Aquesta és la tesi defensada per l'autor del treball que ressenyem, Xavier Domènech, una explicació consistent del canvi polític, que contrasta amb la difosa pels mitjans de comunicació de masses i els historiadors més propers al poder polític, posant en qüestió el consens historiogràfic entorn de la mateixa definició de "transició", un canvi polític, un canvi de règim polític iniciat amb la mort del dictador, que finalitza una vegada s'ha consolidat la democràcia parlamentària, ja sigui el 1979 o el 1982, segons gustos i lleialtats polítiques.

No és feina gens fàcil encabir el conjunt d'aportacions de la investigació de Xavier Domènech en l'espai que

normalment ha d'ocupar una ressenya, ja que, encara que ho pugui semblar amb el títol, no ens trobem davant d'un treball d'història local, sinó, com planteja el seu autor, "d'una investigació que pretén analitzar en un àmbit concret un procés general que portà al canvi polític espanyol". L'anàlisi microhistòrica del cas concret de Sabadell serveix de base a l'historiador per endinsar-se de ple en el debat historiogràfic sobre el canvi polític a l'estat espanyol, deconstruint el paradigma interpretatiu dominant que situa les elits, ja siguin les del règim o les de l'oposició, com a centres explicatius del procés de democratització. Com defensen Carme Molinero al pròleg del llibre, "el procés de transició no es pot entendre sense tenir en compte la dinàmica sociopolítica que es va generar en el darrer decenni franquista". I això és el que fa Domènech, centrar-se en les tendències a llarg termini de la societat civil, com a indicador històric més adequat a l'hora d'analitzar el procés de canvi polític, donant a l'estudi un caràcter pioner dins les investigacions sobre el període, atès que, fins ara, mai no s'havia estudiat a fons l'aportació de la societat civil en la construcció de la democràcia al nostre país.

Engabiada en apriorismes estructuralistes i quantitativistes, la nostra història social, tradicionalment, ha menyspreat els elements valoratius i qualitatius, difícilment integrables dins les seves categories d'anàlisi, massa rígides i tancades. L'autor d'a-

quest estudi, intentant fugir d'aquest fet, fonamenta la seva anàlisi de la crisi de legitimitat del règim franquista en la interrelació de diferents elements que fins avui havien estat estudiats per separat, el moviment obrer, la societat civil i el canvi polític.

El llibre s'estructura en cinc grans parts que, sota títols tan suggerents com "Petits grans canvis", "La conquesta de la solidaritat" o "Conflictivitat social, conflictivitat política", aconsegueixen perfilar prou bé l'evolució del moviment obrer sabadellenc, des de la meitat de la dècada dels seixanta, moment de la constitució a la ciutat de les Comissions Obreres, a les dues vagues generals de 1976: la de febrer, que acabà amb la caiguda del consistori franquista encapçalat per Josep Burrull, i la de setembre-octubre, que finalitzà amb una contundent derrota dels treballadors a causa de l'aliança d'una endurida patronal sabadellenca, que no dubtà a tancar les fàbriques, amb el governador civil de Barcelona, Salvador Sánchez-Terán.

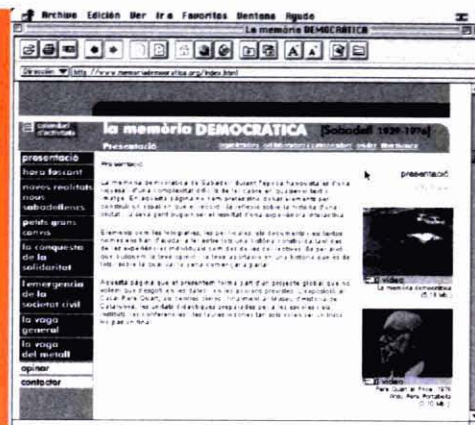
Al primer capítol de l'obra, Domènech analitza la reorganització del moviment obrer de la ciutat a partir d'una nova classe obrera immigrada provinent majoritàriament d'Andalusia. L'autor qüestiona el caràcter exclusivament econòmic de la immigració més primerenca, la dels anys cinquanta, i destaca que es tractava en moltes ocasions de persones que s'escapaven de situacions socials i polítiques asfixiants, gent majoritàriament d'esquerres que,

quan arriben als nous barris com Ca n'Oriac, Torre-romeu, la Creu de Barberà o Campoamor, reconstrueixen allà noves comunitats que s'escapen de l'obsessiu control policial al qual es trobava sotmès el Sabadell històric, fet que els permet unir-se a través de xarxes de relacions personals i crear d'aquesta forma els espais polítics necessaris per a l'exercici de la ciutadania, tot obrint l'espai de la militància antifranquista fins a fer-lo potencialment il·limitat, ampliant l'àmbit d'allò possible per la resta d'actors socials i introduint nous elements en els repertoris d'acció col·lectiva, com la vaga, el més important sens dubte, però també recollides de signatures o manifestacions al carrer. Al segon capítol de l'estudi, Domènech analitza com a partir d'un nucli principal format pel moviment obrer es va articulant a la ciutat una nova societat civil antifranquista que acabà aïllant progressivament el Sabadell oficial liderat en aquells moments per l'alcalde Burrull. Es destaca el caràcter d'agent social "matiner" del moviment obrer, que amb la seva ocupació de l'espai públic reduïa els costos repressius per a la resta de moviments i accions de signe antifranquista i deixava la porta oberta a una renovada forma d'oposició. L'autor descriu el determinant paper d'un moviment veïnal que aprofità la Llei d'Associacions de 1964 per organitzar-se, en fer d'enllaç entre el moviment obrer i la resta de classes socials de la ciutat, que comencen tot just a incorporar-se a la lluita en contra de la dictadura.

El dos següents capítols del llibre es centren respectivament en la influència de la crisi econòmica que colpejà durament Sabadell, com la resta de l'estat, a partir de mitjan 1974, en l'augment de la conflictivitat i el caràcter eminentment polític d'aquesta. L'autor defensa la interactivitat entre els factors socials i els econòmics, que generalment s'analitzen per separat, descrivint com la classe industrial sabadellenca descobreix miraculosament l'uropeisme quan la crisi econòmica els obliga a exportar a Europa pràcticament el 50 % de la producció, o com comencen a utilitzar el català immediatament després de la mort del *Caudillo*, intentant desvincular-se simbòlicament d'un règim en plena crisi, que ha perdut l'hegemonia en passar a mans de la societat civil antifranquista. És a les dues últimes parts del llibre on Domènech descriu, a partir del cas de Sabadell, com després de la mort del dictador la societat civil catalana i espanyola posà en joc els recursos culturals i organitzatius, i el repertori d'acció col·lectiva, desenvolupats a la dècada dels seixanta. Encara que l'autor aclareix que fou fonamentalment a les concentracions urbanes on la societat civil antifranquista pogué trobar els canals ideals per produir una interrelació natural entre els diversos moviments de protesta, ja fossin socials, culturals o polítics, mentre que a la resta de l'estat el procés tingué altres característiques, no dubta a defensar que "cal preguntar-se quin govern o règim

polític, malgrat que es reformi, pot sobreviure sense controlar zones senceres com Galícia, Astúries, el País Basc, Navarra, Madrid o Catalunya". És clar que les explicacions més comunes del canvi polític, tancades en una cronologia que parteix normalment de la mort del dictador, eludeixen sense gaires problemes la importància d'aquests esdeveniments i d'aquesta manera poden afirmar sense cap dificultat el protagonisme exclusiu de les elits dirigents en el procés de democratització a l'estat espanyol. No obstant això, i com afirma Domènech, "integrar els conflictes socials i polítics viscuts durant aquells anys dins dels paradigmes establerts sobre la transició significarà, probablement la seva fi".

Els científics socials anglosaxons acostumen a anomenar "cuina" d'una investigació la sèrie de decisions pragmàtiques en les quals es concreta el sistema d'idees, la ideologia o filosofia prèvia de l'autor, determinada per la cultura política de la qual es parteix i sobre la qual es fa l'anàlisi. Doncs bé, com hem vist, la cuina d'aquest treball és suggerent, rica i plena de matisos, encara que, malauradament per a la nostra historiografia, una cuina molt exòtica, si tenim en compte el preocupant progrés del neopositivisme entre el joves i no tan joves historiadors, perplexos davant l'avenç del postmodernisme i la pèrdua de referents teòrics que aquest comporta. En contrast amb aquest procés, Xavier Domènech basat un entramat interpretatiu basat

en uns referents ideològics i historiogràfics d'un pes indubtable: Karl Marx, Antonio Gramsci, Marc Bloch, Walter Benjamin, Edward Palmer Thompson i el mateix Josep Fontana, possiblement l'únic entre els nostres historiadors que no ha renunciat encara a construir una història radical que aposti pel canvi social.

En definitiva, ens trobem davant una obra sòlida, que obre noves vies de recerca per a futures investigacions i demostra que, tot i que la nostra història social es troba encara en vies de desenvolupament, s'ha avançat força en els últims temps. Un estudi fonamental per a tot aquell qui vulgui apropiarse a la història del moviment obrer durant el tardofranquisme i el paper que jugà en el procés de transició a la democràcia. Un llibre que, tot i tractar un tema tan profusament tractat per la historiografia com és el de la realitat sabadellenca, atès el seu caràcter globalitzador, seria interessant traduir-lo a la llengua de Cervantes, per tal que els investigadors d'altres zones de l'estat espanyol disposessin d'una obra de referència per continuar la investigació en aquest sentit.

Jose Pérez Granados

Web de *La Memòria Democràtica de Sabadell*: www.memoriademocratica.org

En els últims anys Internet ha esdevingut una eina fonamental per a la difusió d'idees i coneixements. Institucions, diaris, revistes i associacions, com també moviments socials, polítics i culturals, no han perdut l'oportunitat que la xarxa els ofereix a l'hora de transmetre els seus missatges d'una forma senzilla, econòmica, però però sobre de tot directa, si la comparem amb les possibilitats ofertes per la resta de mitjans de comunicació de masses.

Però, malauradament, bona part de la historiografia del nostre país ha restat al marge d'aquest procés. A diferència de la majoria del món dit desenvolupat, a Catalunya i la resta de l'estat espanyol encara no hi ha revistes digitals consolidades, i els distints departaments universitaris, museus, fundacions, arxius i grups de recerca estan tot just començant a publicar les seves pàgines web, en la majoria de casos amb greus mancances de disseny i continguts. Dins aquest precari context, iniciatives com les que avui ressenyem destaquen especialment. Aquesta pàgina, publicada a Internet el novembre de 2001, forma part d'un projecte més ampli que, sota el nom *La memòria democràtica. Sabadell, 1939-1976* i organitzat per la Fundació Cipriano Garcia - Arxiu Històric de CCOO de Catalunya i pel Grup de Recerca sobre l'Època Franquista de la UAB, consta també d'una exposició itinerant que ha passat pel Casal Pere Quart i diferents centres

cívics de Sabadell, per instal·lar-se definitivament al Museu d'Història de Catalunya a finals de maig del 2002, un cycle de conferències i taules rodones al Museu d'Història de Sabadell, d'unitats didàctiques preparades per a escoles i instituts de la ciutat i, finalment, d'una sèrie d'articles sobre l'antifranquisme sabadellenc que es publiquen setmanalment al diari *El 9 Nou*.

La pàgina web es compon de diferents espais als quals s'accedeix des de la portada i, des de cadascuna, a un índex situat a l'esquerra de la pantalla. Una estètica molt encertada i un disseny molt correcte afavoreixen una navegació dinàmica que fa molt agradable la consulta. Però, al marge dels aspectes tècnics, allò que més destaca d'aquesta pàgina és sens dubte la qualitat i el rigor dels continguts, lògic d'altra banda si tenim en compte que el seu autor, Xavier Domènech, acaba de publicar una monografia sobre la temàtica tractada al web.¹ Atesa la qualitat dels continguts, es fa difícil destacar alguna de les seccions com la més interessant. L'autor, en els set apartats de què consta la pàgina, ens descriu la difícil i desconeguda trajectòria de l'oposició antifeixista a la ciutat, des dels crítics temps de postguerra fins a les lluites de masses de la transició, quan la societat civil sabadellenca va arribar a convertir-se en un referent per l'antifranquisme de la resta de l'estat gràcies a la vaga general de febrer de 1976, que acabà amb l'expulsió del consistori franquista de la ciutat encapçalat per Josep Burrull. Però no ens trobem tan

sols davant d'un text de caràcter descriptiu, lluny de plantejaments neopositivistes, molt actuals, d'altra banda, Domènech aporta suggestives tesis en relació a l'aparició d'una nova oposició a principis dels seixanta a la ciutat, nova quant als protagonistes i les seves estratègies, com també pel paper jugat per aquesta nova oposició en el canvi polític, dins un text ple d'enllaços a documents i quadres estadístics que el lector pot consultar d'una manera molt còmoda. Bans d'imposició del castellà, celebrant la visita de Franco a la ciutat, fotos de la visita de membres de les S. S. a Sabadell, llistes de sabadellencs empresonats durant la dictadura i morts als camps nazis, una cronologia sobre l'oposició, fotos de l'arribada d'immigrants i la seva vida ignominiosa a les coves de Sant Oleguer, cartes del mateix alcalde Burrull al governador civil denunciant la relació d'alguns capellans de la ciutat amb l'oposició a la dictadura, cartells contra la construcció de la Gran Via o documents policials entorn de la fundació de Comissions Obreres a la ciutat el 1966 són alguns exemples de l'ampli material que es pot consultar mentre es navega per la pàgina.

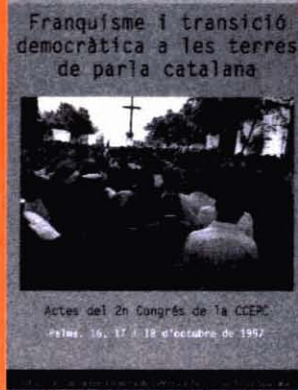
Si bé la pàgina no té gaires problemes de lentitud de carregament i està pensada per visualitzar-se en alta i baixa resolució, cosa que constitueix un bon exemple de com un bon disseny permet fer compatibles una bona imatge i una àgil navegació, en allò relatiu al caràcter multimèdia ens hem trobat amb alguns problemes. Tant el vídeo

sobre la transició –que es descarrega des de la pàgina principal–, com la majoria de les entrevistes en MP3 mantingudes amb diferents militants antifranquistes de la ciutat, com ara Francisco Morales, Ginés Fernández, Antoni Farrés, Manuel Navas, Juan González Merino o Lluís Casanovas, són de difícil consulta atesa la qualitat, encara que es poden escoltar correctament veritables joies com les *Corrandes d'exili* de Pere Quart cantades per Ovidi Montllor o fins i tot es poden escriure en línia crítiques o aportacions consultables després per la resta de visitants, fet que dona a la pàgina un interessant caràcter interactiu.

Finalment, cal destacar que al marge d'alguns petits problemes tècnics ens trobem davant un magnífic exemple del que es pot fer a escala local per recuperar una part de la nostra història, encara força desconeguda, tot esperant que les nostres institucions, i seguint l'exemple d'alguns governs europeus com l'italià o l'alemany, es decideixin a encetar la construcció d'un necessari i esperat museu sobre la resistència antifeixista. Mentrestant: www.memoriademocratica.org.

Jose Pérez Granados

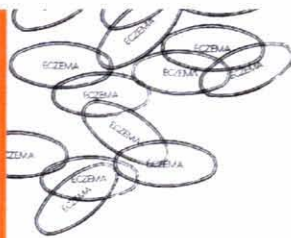
1 Xavier DOMÈNECH, *Quan el carrer va deixar de ser seu. Moviment obrer, societat civil i canvi polític. Sabadell 1966-1976*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002.

Ramon Arnabat, Martí Marín (edit.), *Franquisme i transició democràtica a les terres de parla catalana. Actes del 2n Congrés de la CCEPC*, Valls: Publicacions de la Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana, 2001.

Recentment s'han publicat les actes del 2n Congrés de la Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana, celebrades a Palma l'octubre de 1997, dedicades al franquisme i la transició democràtica a les terres de parla catalana. Més enllà de celebrar que finalment es publiqui el recull de comunicacions que s'aportaren en aquell congrés –a cura de Ramon Arnabat i l'historiador sabadellenc Martí Marín–, veritable radiografia de l'estat de les investigacions sobre el període franquista de fa cinc anys, hem de celebrar que entre les actes puguem trobar dues comunicacions dedicades a la nostra ciutat.

En efecte, Albert Arnaus i Joaquim Sanesteban ens ofereixen en aquest llibre dues aproximacions a dos capítols de la nostra història encara pràcticament verges en el mapa de Clio de Sabadell. El primer ens il·lustra, en la seva comunicació, dels fets de la vaga del metall que Sabadell visqué entre el setembre i l'octubre de 1976, veritable gresol de les contradiccions que el moviment obrer visqué durant la transició política. El segon, en canvi, se'n va al principi del període franquista per aproximar-nos a la realitat de les depuracions de funcionaris un cop acabada

ÈCZEMA
DEL TEXTUALISME
A LA POSTMODERNITAT
1978 | 1984

MUSEU D'ART DE SABADELL

la guerra, intentant des de l'estudi comparatiu entre el cas de Sabadell i el de la Diputació de Barcelona, oferir-nos una primera tipologia de la depuració exercida pel *Nuevo Estado*. Ambdós estudis obren nous camins per on hauran de transitar les investigacions que necessàriament s'hauran de dur a terme en el futur sobre aquests temes. Valdrà la pena tenir-los en compte.

Xavier Domènech i Sampere

Èczema. Del textualisme a la postmodernitat, 1978-1984,
[comissariat: Ricard Mas Peinado],
Sabadell: Museu d'Art de Sabadell,
2002, 151 p.

L'AVENTURA D'ÈCZEMA

La revisió constant de la història contemporània de l'art i de la literatura ens mostra que molt sovint s'esdevé que autors d'obres que tenen un èxit immediat en un moment donat acaben, poc després, oblidats, mentre que d'altres que, primer marginats o minoritaris, no havien tingut cap mena de ressò crític o comercial acaben, finalment, per definir una època. Amb els anys, són les obres singulars i els projectes col·lectius sòlids que s'han mantingut presents, i amb continuïtat, aquelles i aquells que acaben per teixir un discurs que ens permet de fixar uns punts poderosos que s'uneixen en una narració que ens explica, encara que sovint fragmentàriament, el nostre passat més recent. És el cas de la revista *Èczema*.

L'exposició "*Èczema. Del textualisme a la postmodernitat. 1978-1984*", comissariada per Ricard Mas Peinado al Museu d'Art de Sabadell, ens permet, en una completa i acurada revisió, de conèixer en profunditat la revista *Èczema*, un dels projectes creatius més estimulants dels anys setanta i vuitanta. Al marge dels canals de difusió habitual, més enllà dels formats corrents de les revistes de literatura o art, superant la rigidesa dels esquemes acadèmics, transgredint els límits

entre disciplines, la revista *Èczema* s'ha convertit en una de les referències més importants entre les publicacions objectuals i poètiques aparegudes en els primers anys de la transició democràtica a Catalunya.

Realitzada des de Sabadell, prope-
ra en alguns plantejaments, encara
que posterior cronològicament, als
projectes de l'art conceptual, a les
publicacions del moviment fluxus o a
les pràctiques textualistes, una doble
vocació, catalana i internacionalista,
marca els objectius de la revista: la cre-
ació d'un nucli poètic i artístic reduït
que s'irradia, mitjançant una xarxa de
subscriptors i de contactes, per tots els
Països Catalans i l'obertura als corrents
estètics contemporanis de l'àmbit
europeu.

El 1978, a iniciativa del poeta
Vicenç Altaió i de la crítica d'art Lena
Balaguer, amb l'ajut d'un nucli impul-
sor d'amics de Sabadell, entre els quals,
en un inici, Felip Cassanyes, Quico
Ferran, Àngels Ridao, Pep Sallés i Joan
Torroella, apareix el primer número
d'*Èczema* titulat "Calendari" (agost de
1978), que consisteix en la recuperació
de la capçalera d'un antic calendari
amb l'anunci "Anís i conyac Soley", al
qual s'afegeixen dotze fulles correspo-
nents als mesos de l'any que contenen
cadascuna, en lloc de les dates del
calendari, un text, poema original o
traducció d'un poema. Posteriorment,
amb el suport de nous col·laboradors
com Maria Josep Balsach, Glòria Picazo,
des de Barcelona, o Joaquim Sala-

Sanahuja, establert aleshores a París, fins al darrer número, estampat el maig de 1984, aparegueren un total de vint-i-nou lliuraments de formats diferents i de continguts també diversos.

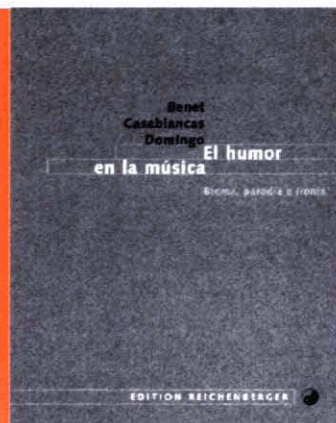
Amb imaginació, humor i rigor, *Èczema*, per exemple, aconseguí de produir, amb mitjans de reproducció artesanal, en edicions de dos-cents a tres-cents exemplars, adquirides per subscripció, obres originals d'artistes de Sabadell com Alfons Borrell, Pep Sallés o Fina Miralles, però també, discos de vinil, amb gravacions d'obres inèdites del músic Llorenç Balsach. Ben aviat, la revista s'amplià a artistes originaris de Barcelona i d'altres indrets del país i l'estranger, com Joan Palou, Pep Vernis, Perejaume, Antoine Laval, Benet Rossell, Jean Calens, Francesca Llopis o Pep Duran Esteva. Al costat de números dedicats a artistes, gràcies als viatges i als contactes de Vicenç Altaió, anaren apareixent lliuraments col·lectius, que responien a col·laboracions amb altres revistes o nuclis artístics i poètics, com el "Pirata àlbum" (maig de 1979) i "Blanc d'ou" (gener de 1990), realitzats amb creadors de les Illes Balears –com Àngel Terron, Tomeu Cabot, Josep Albertí o Andreu i Steva Terrades–, "Tampoemari" (abril de 1982) –que recull en una capsa de cartó les obres de trenta poetes o artistes– o "Casino", llibre catàleg testimoni dels encontres a Barcelona, Perpinyà i Montpeller, entre la revista *Èczema* i els espais *Symptomes* i *Medamothi* (setembre de 1983).

Art, provocació i poesia, en la millor tradició dadaïsta i conceptual de Duchamp o Manzoni, conviuen al "Pot poètic" (setembre de 1979), antologia de setze poetes catalans que es troba dins d'un autèntic pot de llauna, o en "Bola nocturna (poema aerostàtic)", (desembre de 1980) obra de Perejaume que consisteix en un sobre de paper d'estrassa amb una veritable bomba de paper de color blau, preparada per ser enlairada, amb un sonet serigrafiat al damunt.

L'aventura d'*Èczema* tingué lloc en un dels moments creatius més intensos de Vicenç Altaió, que publicà aleshores els llibres de poemes *Sempre som afany* (1979) o *Biathànatos o l'elogi del suïcidi* (1982). *Èczema* (1978-1984) tingué continuïtat en altres projectes editorials, artístics i literaris, com les revistes *Àrtics* (1985-1990) o *Cave Canis* (1995-1999) en què Altaió tingué un paper ben destacat.

Fruit d'aquesta exposició és el magnífic catàleg il·lustrat *Èczema. Del textualisme a la postmodernitat. 1978-1984*, editat pel MAS i dirigit per Ricard Mas Peinado, amb textos de Jordi Domènech, Àngel Terron, Josep Maria Sala-Valldaura, Isona Passola, Perejaume, Joaquim Sala-Sanahuja, Carles Hac Mor, Maria Josep Balsach, Glòria Picazo i Julià Guillaumon, i una exhaustiva documentació a càrrec d'Elisabet Carceller.

Manuel Guerrero

Benet Casablanca Domingo, pròleg de William Kinderman, *El humor en la música: broma, parodia e ironía. Un ensayo*, Berlin: Reichenberger, 2000, 141 exemplars musicals, 403 p. *

El filòsof austríac Ludwig Wittgenstein va dir una vegada que seria possible escriure un bon llibre de filosofia utilitzant exclusivament acudits, segons recorda John Allen Paulos en el seu interessantíssim *I think, therefore I laugh*. I aquesta afirmació sembla raonable quan hom s'adona de la rellevància que els jocs de paraules de, per exemple, Groucho Marx tenen respecte a les qüestions més serioses de la Teoria dels Conjunts o la filosofia del llenguatge. Podria dir-se quelcom semblant sobre la música? Normalment s'assumeix que l'humor té un paper important en la música, però si se'ns força a dir exactament en què consisteix, esdevé quelcom difícil de definir. La música pot ser divertida o alegre, pot ser plena d'enginy, però els llibres i articles que s'han escrit sobre l'humorisme musical (el llibre aquí comentat conté una exhaustiva i útil bibliografia sobre el tema) coincideixen que no sols es tracta d'això, sinó que està en joc una qüestió fonamental del llenguatge musical.

El Dr. Benet Casablanca és àmpliament conegut a Catalunya i a tot Espanya com un dels compositors més importants de la seva generació, però també se'l coneix per la seva activitat

com a escriptor i conferenciant especialitzat en l'anàlisi musical. En l'encara massa tancada Barcelona de fa uns quinze anys la seva presència com a professor de Composició i Anàlisi podia sense exageració ser considerada providencial per molts joves músics que trobaven a faltar el tipus de coneixement actiu de la gran literatura musical pràcticament impossible de trobar en els conservatoris d'aleshores. És inevitable reconèixer que un llibre com aquest és encara malauradament una raresa en el nostre país, però no és això el que justifica la seva importància, perquè la seva profunditat de pensament, perspicàcia analítica, claredat d'exposició i les seves valuoses observacions sobre centenars d'obres musicals poden comparar-se amb tota dignitat amb la millor producció internacional en musicologia i teoria de la música. El llibre va néixer com a expansió d'un capítol d'una altra obra, propera a ser publicada, una exhaustiva introducció a l'anàlisi musical.

El humor en la música comença, després d'una introducció que tracta en profunditat què és l'humor, amb una detallada anàlisi d'*Ein Musikalischer Spass* [Una broma musical] KV 522 de W. A. Mozart. Les múltiples i enginyoses maneres en què el compositor austríac assoleix l'efecte d'una composició "dolenta" interpretada per músics incompetents es revelen com a transgressions conscients dels elements bàsics de la gramàtica musical de l'època de Mozart. Després d'es-

tablir d'aquesta manera alguns del principis i mètodes bàsics de l'assaig, segueix un extens i revelador estudi d'algunes escenes del *Falstaff* de Verdi, que mostren l'humorisme musical en la seva més suprema alçada. La gran broma (de vegades més amarga del que s'esperaria) que és la tardana obra mestra del compositor italià és explicada de la manera més lúcida i un gran nombre de petits detalls meravellosos són posats en relleu sobre el rerefons d'un control perfecte dels mecanismes teatrals.

Els capítols següents tracten a fons la que és una de les propostes més ambicioses del llibre: l'intent d'establir una taxonomia de l'humor musical. S'examina la influència que aquest té en la forma i en el so de la música, des de les grans estructures fins als aspectes més íntims de la textura. En aquest procés moltíssimes obres de totes les èpoques, des de temps medievals fins a les avantguardes contemporànies, són analitzades o citades com a il·lustracions. D'una manera molt característica de Benet Casablanca, les extenses notes a peu de pàgina completen el que es diu i suggereixen altres lectures (fins al punt d'esdevenir quelcom proper a l'hipertext), que guien el lector cap a altres obres musicals dignes d'estudi o l'orienten cap a la més destacada literatura especialitzada sobre el tema.

El llibre acaba amb una atractiva comparació de l'humorisme musical, les seves característiques sintàctiques i el seu efecte en la forma amb l'humor

en el cinema ("Haydn versus Hitchcock" és l'engrescador encapçalament del capítol). L'autor encara té quelcom a dir sobre les arts plàstiques: l'aparentment trivial tema de la representació d'insectes a les pintures clàssiques revela com, lluny de ser una qüestió anecdòtica o simplement divertida, ha assolit el paper de símbol de la mort. Potser moltes de les "bromes musicals" són de fet igual de serioses. En temps com aquests, en els quals els especialistes afavoreixen una aproximació radicalment positivista, un llibre que insisteix en la dimensió humanística de l'anàlisi musical ha de ser rebut amb entusiasme.

Víctor Estapé i Madinabeitia

* Aquesta ressenya és una adaptació de l'article de Víctor Estapé: "Humour in Music: Joke, Parody and Irony, an Essay, by Benet Casablanca", aparegut a *Arietta: Journal of the Beethoven European Association*, volume 3 (Spring 2002).